

ET UNDERVISNINGSMATERIALE

Udarbejdet af
Dansk Institut for Internationale Studier, Afdelingen for Holocaust- og Folkedrabsstudier

For
Sandrew Metronome Filmdistribution

Udarbejdelse

Undervisningsmaterialet til *Der Untergang* er udarbejdet af Dansk Institut for Internationale Studier, Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier.
2. udgave, april 2005.

Materialet er udarbejdet for Sandrew Metronome.

Redaktion

Anna Catherine de Laine
Elisabeth Moltke
Gitte Almer Nielsen
Kamilla Ekholdt Christensen
Martin Mennecke (ansv.)
Mikaela v. Freiesleben
Solvej Berlau
Stine Thuge

Kontakt

Dansk Institut for Internationale Studier, Afdeling for Holocaust- og Folkedrabsstudier
Strandgade 56
1401 København K.

Tlf.: 32 69 87 87

Fax: 32 69 87 00

Mail: folkedrab@diis.dk

Afdelingen kan kontaktes med henblik på seminarer, oplæg og anden informations- og undervisningsvirksomhed.

Læs mere

Dansk Institut for Internationale Studiers hjemmeside, www.diis.dk.

Informations- og undervisningsmateriale til ungdomsuddannelserne, www.folkedrab.dk.

Undervisningsmateriale til folkeskolen, www.folkedrab.dk/UNG.

Tak til

Peter Langwithz Smith, Esbjerg Statsskole, Irene Thor Kaufmann, Christianshavns Gymnasium, Asger Hermansen, fagkonsulent ved Undervisningsministeriet og Torben Jørgensen, Afd. for Holocaust- og Folkedrabsstudier for nyttig og konstruktiv feedback.

Indholdsfortegnelse

1. Introduktion	3
2. Målgruppe	4
3. Materialets opbygning	4
4. Materialets anvendelse	5
5. Temaoversigt	6
6. Resumé af filmen	7
8. Tema 1: Hitler – magt og menneske	11
Generelle spørgsmål til temaet (Niveau 1)	12
Mennesket Hitler (Niveau 2)	12
Mennesket Hitler (Niveau 3)	14
Hitler & Troskab (Niveau 2)	15
Hitler & Troskab (Niveau 3)	18
9. Tema 2: At dø for Hitler - børn og unge i Det Tredje Rige	19
Generelle spørgsmål til teamet (Niveau 1)	20
Forræderi og loyalitet – børn i krig (Niveau 2)	20
Forræderi og loyalitet – børn i krig (Niveau 3)	21
Propaganda & Børn og unge (Niveau 2)	22
Propaganda & Børn og unge (Niveau 3)	23
Skyld og ansvar (Niveau 2)	24
Skyld og ansvar (Niveau 3)	25
10. Tema 3: Det tyske folk som gerningsmand – og offer?	26
Generelle spørgsmål til temaet (Niveau 1)	27
Gerningsmand og offer – en modsætningsfyldt fremstilling? (Niveau 2)	27
Gerningsmand og offer – en modsætningsfyldt fremstilling? (Niveau 3)	29
Kollektiv skyld – Kan en gruppe eller et folk være gerningsmænd? (Niveau 2)	29
Kollektiv skyld – Kan en gruppe eller et folk være gerningsmænd? (Niveau 3)	31
"De får som fortjent" – Hitlers syn på det tyske folk (Niveau 2)	31
"De får som fortjent" – Hitlers syn på det tyske folk (Niveau 3)	33
11. Persongalleri	34
12. Tidslinjer	36
Førerbunkeren: April-maj 1945	36
Slaget om Berlin: April-maj 1945	37
Anden Verdenskrig og Holocaust	38
13. Kort	40
15. Forslag til yderligere materiale	45
Der Untergang	45
Hitler	47
Filmens øvrige personer	48
Anden Verdenskrig	49
Nazisme	51
Holocaust	51
Folke drab	53
Nürnberg-processerne	54

1. Introduktion

“Mine herrer, om hundrede år vil man vise en flot farvefilm, der handler om den forfærdelige tid, som vi nu gennemlever. Vil De ikke spille en rolle i denne film? Hvis De blot holder ud nu, så vil det publikum om hundrede år hverken buhe eller pifte, når De viser Dem på lærredet.”

Joseph Goebbels, 17. april 1945

Der gik ikke hundrede år, men tres år, før den flotte farvefilm om de sidste dage i bunkeren kunne vises på det hvide lærred. Hvordan Goebbels egentlig forestillede sig filmen er selvfølgelig svært at svare på, men slutningen var næppe den, han havde i tankerne.

Mange mennesker kender sikkert Charlie Chaplins stærkt karikerede Hitler i filmen *Diktatoren* fra 1940. I den film gjorde Chaplin brug af humor og parodier for at skildre Hitler, men derved distancerede han sig også fra *personen* Hitler og fik i højere grad behandlet *myten* Hitler. Sådan forholder det sig ikke med *Der Untergang*. *Der Untergang* leverer et nærgående og realistisk portræt af Hitlers sidste dage i bunkeren lige inden Det Tredje Riges fald.

Allerede inden den tyske premiere på *Der Untergang* i september 2004 skabte filmen voldsom debat. Nogle kritikere rasede over den menneskeliggørelse af Hitler, som filmen viser, i modsætning til den sædvanlige skildring af *dæmonen* Hitler. *Der Untergang* præsenterer en omsorgsfuld mand på sammenbruddets rand, der med smerte må erkende det forestående nederlag samtidig med, at han bliver forrådt af nogle af sine nærmeste fortrolige. Den tyske avis *Bild* spurgte: “Må man vise et monster som et menneske?”

Man kan dog omvendt også spørge om filmen ikke - og netop på grund af den menneskelige vinkel - er et vigtigt vidnesbyrd. For ved at menneskeliggøre Hitler understreger filmen, at nazismens forbrydelser blev begået af mennesker og ikke af umennesker. Heri ligger også en smertelig erkendelse af, at mennesket kan gøre gerninger som virker umenneskelige, og at vi ikke kan bortforklare nazisternes forbrydelser med, at de, modsat os, var monstre.

Netop i erkendelsen af at nazisterne også var mennesker, rejser filmen mange vedkommende og spændende problemstillinger, der egner sig til undervisning. Det er for eksempel oplagt at diskutere, om alle mennesker har et potentiale til at begå lignende forbrydelser, og undersøge, hvad der egentlig driver mennesker til den slags ugerninger. Disse spørgsmål viser samtidig, hvor vigtig og relevant filmen er. De nazistiske forbrydelser hverken kan eller bør blive set som blot historiske begivenheder.

2. Målgruppe

Materialets målgruppe er ungdomsuddannelserne. Materialet er opbygget fleksibelt, så den enkelte underviser selv kan tilpasse materialet til den enkelte elev eller klasses niveau og behov. Tanken er, at materialet gennem sin fleksible opbygning kan fungere på flere niveauer.

3. Materialets opbygning

Materialet er opbygget i tre dele: En forberedelsesdel der kan anvendes før filmen, en opgavedel som kan anvendes efter filmen og en sidste del med forslag til yderligere litteratur, film og kommenterede links.

Forberedelsesdelen indeholder et resumé af filmen, en kort redegørelse af den historiske kontekst samt overskuelige tidslinjer over perioden i bunkeren, slaget om Berlin og Anden Verdenskrig og Holocaust. Desuden kan det være gavnligt at gennemgå det udarbejdede persongalleri inden filmen, da dette vil øge udbyttet af den.

Til bearbejdning og diskussion af filmen er der udarbejdet en række opgaver, inddelt i tre forskellige temaer, der alle berører centrale aspekter i filmen. De tre temaer er:

1. Hitler – magt og menneske
2. At dø for Hitler – børn og unge i Det Tredje Rige
3. Det tyske folk som gerningsmand – og offer?

Temaerne er opdelt i tre opgaveniveauer. Inddelingen i opgaveniveauerne giver mulighed for undervisningsdifferentiering.

Første opgaveniveau

Temaerne indledes med en række arbejdsspørgsmål til filmen. Spørgsmålene har til formål at give eleverne en fornemmelse af, om de har forstået det faktuelle indhold af filmen samt at arbejde sig ind på det pågældende tema. Spørgsmålene tager kun afsæt i filmen.

Andet opgaveniveau

Andet opgaveniveau består af en række opgaver, der er mere vurderende og diskuterende. Disse spørgsmål er samlet under en række underoverskrifter, som hver især trækker en væsentlig problemstilling ud af det enkelte overordnede tema. Spørgsmålene på andet opgaveniveau er udformet med afsæt i filmen og andre relevante kilder. Opgaverne stiller krav til elevernes selvstændighed i form af refleksion, vurdering og personlig stillingtagen.

Underoverskrifterne for de tre temaer er:

- Tema 1. Hitler – magt og menneske
- Mennesket Hitler
  - Hitler og troskab

Tema 2. At dø for Hitler – børn og unge i Det Tredje Rige

- Forræderi og loyalitet
- Propaganda & børn og unge
- Skyld og ansvar

Tema 3. Det tyske folk som gerningsmand – og offer?

- Gerningsmand og offer – en modsætningsfyldt fremstilling?
- Kollektiv skyld – kan en gruppe eller et folk være gerningsmænd?
- "De får som fortjent" – Hitlers syn på det tyske folk.

Tredje opgaveniveau

Tredje og sidste niveau perspektiverer temaerne i forhold til andre relevante problemstillinger, for eksempel andre folkedrab eller aspekter fra elevernes egen hverdag. Opgaverne stiller højere krav til elevernes selvstændighed i form af blandt andet handling og evnen til at gennemføre overvejelser og undersøgelser på forskellige niveauer.

4. Materialets anvendelse

Elevopgaverne kan bruges i så forskellige fag som historie, samfundsfag, filosofi, film og tv, dansk, psykologi og tysk. Temaerne er blandt andet valgt ud fra det kriterium, at de kan fungere tværfagligt. Spørgsmålene lægger således op til tværfaglige diskussioner. Materialet gør brug af danske dialoguddrag, men det er muligt at hente de tyske dialoguddrag på filmens danske hjemmeside www.deruntergang.dk. De danske dialoguddrag er nummereret i undervisningsmaterialet, så de tilsvarende tyske dialoger kan findes på en overskuelig måde.

Ofte vil det være formålstjenligt at lade eleverne arbejde i par eller grupper med problemstillingerne, der går fra beskrivelser af filmens handling, personer eller scener over analyser til diskussioner ud fra personlig refleksion og vurdering.

Centrale personer, begivenheder og begreber er markeret med en *, for eksempel *Eva Braun. Det betyder, at personen eller ordet bliver nærmere uddybet i *Persongalleriet* eller *Ordforklaringen* bagerst i materialet.

5. Temaoversigt

Tema 1: Hitler – magt og menneske

Temaet handler om filmens skildring af Hitler som menneske og som 'Fører'. I temaet lægges op til en diskussion af, hvorvidt det er acceptabelt at fremstille Hitler som menneske. Endvidere lægges der op til, at Hitlers og nazisternes forestillinger om troskab bliver diskuteret, samt hvor langt man som soldat bør gå for at følge ordrer.

Stikord: Hitler som menneske, fører-kulten, forræderi og troskab, skyld og ansvar, kvinder i *Det Tredje Rige.

Temaet gør brug af følgende kilder:

Dialoguddrag fra filmen:

- Samtale mellem Eva Braun og Hitler om Hermann Fegeleins skæbne.
- Samtale mellem Eva Braun og Traudl Junge om Hitler.
- Hitlers enetale da han erfarer, at General Steiners angreb ikke blev udført.
- Magda Goebbels' brev til sin søn.
- Samtale mellem Albert Speer og Hitler i forbindelse med Speers afsked.
- Samtale mellem Hitler og Hanna Reitsch om Himmlers forræderi.
- Samtale mellem Professor Schenck og SS-officer Stehr om fører-eden.
- Samtale mellem Professor Schenck og Hewel om Hewels løfte til Hitler.

Yderligere kilder:

- Uddrag fra Hitlers private testamente om hans forhold til Eva Braun.
- Uddrag fra Wim Wenders, *Tja, dann wollen wir mal*, *Die Zeit*, 22.02.2005, side 4.
- Uddrag fra A.O. Scott, *The Last Days of Hitler: Raving and Ravioli*, *New York Times*, 18.02.2005, side 1.

Tema 2: At dø for Hitler – børn og unge i Det Tredje Rige

Temaet handler om børn og unge i *Det Tredje Rige. I temaet diskuteres blandt andet brugen af propaganda, og hvilken grad af ansvar det er rimeligt at pålægge børn og unge. Endvidere lægger temaet op til en diskussion af, hvorvidt man kan straffe et barn for handlinger begået under et forbryderisk regime.

Stikord: Den tyske ungdom og *nazisme, *Hitlerjugend, propaganda, loyalitet, skyld og ansvar, børn og unge i krig.

Temaet gør brug af følgende kilder:

Dialoguddrag fra filmen:

- Interview med Traudl Junge i begyndelsen og slutningen af filmen.
- Samtale mellem Peter, hans far og den kommanderende officer, i Berlins gader.
- Hitlers tale i forbindelse med overrækkelsen af medaljer til blandt andre Peter.
- Samtale mellem Peters far og mor da Peter vender hjem.
- Samtale mellem to af Hitlers nærmeste medarbejdere.

Yderligere kilder:

- Læserbrev i *Der Stürmer*, april 1936.
- Hitlers tale til *Hitlerjugend den 14. september 1935 på *Frihedens rigspartidag* i Nürnberg.

Tema 3: Det tyske folk som gerningsmand – og offer?

I modsætning til de generelle skildringer af Anden Verdenskrig handler *Der Untergang* ikke om de tyske nazisters forbrydelser mod forfulgte befolkningsgrupper. Filmen sætter i stedet fokus på Hitlers person, og de lidelser, som den tyske civilbefolkning i Berlin gik igennem i krigens sidste dage. I dette tema diskuteres, hvorvidt det er problematisk, at filmen fremstiller en del af det tyske folk som ofre; eller om det måske lige netop er nødvendigt for vores forståelse af det tyske folks situation under krigen.

Stikord: Hitler, det tyske folk, Hitlers forestilling om det tyske folk, filmens skildring af helte og fjender, gerningsmand og offer, kollektiv skyld, skyld vs. ansvar.

Temaet gør brug af følgende kilder:

- Producer Bernd Eichinger taler om det udsædvanlige ved drejebogen til *Der Untergang*, og hvorfor der i filmen ikke er tydelige helte (uddrag fra *Der Untergang – Das Filmbuch*, 2004, side 454).
- En artikel om nynazisternes demonstrationer på 60-årsdagen for bombningen af Dresden (fra www.CNN.com, 14.02.2005).
- Karl Jaspers om skyld og ansvar (uddrag fra *Die Schuldfrage*, 1946, side 18, punkt b).
- Jean Améry om det tyske folk og skyld (uddrag fra *Resentments* fra *At the Mind's Limits*, London 1999 – 1. udgave 1966 - side 76).
- Udvalgte dialoger fra *Der Untergang*, hvor Hitler og Goebbels udtaler sig om det tyske folk.
- Artikel 9 og 10 fra det Internationale Militærtribunals Charter (*Nürnberg-processerne).
- Uddrag fra tale af den tyske forsvarsadvokat Kubuschok foran Nürnberg-Tribunalet.
- Uddrag fra dommen i den første Nürnberg-proces.

6. Resumé af filmen

Berlin, april 1945, *Det Tredje Riges sidste dage. Tysklands hovedstad og centrum for den nazistiske ledelse er under kraftig beskydning fra de sovjetiske tropper, som hastigt rykker frem mod byen. Trods den tilspidsede situation nægter Adolf Hitler - *Føreren - at forlade Berlin. I stedet er han sammen med sine fortrolige og den militære ledelses inderste kreds flygtet ned i en bunker under Rigskancelliet. Herfra diskuteres de sidste militære manøvrer i et desperat forsøg på at forsvare Berlin. Stemningen præges af Hitlers virkelighedsfjerne sejrstro, samtidig med at nogle af hans nærmeste begynder at erkende det forestående nederlag og *Det Tredje Riges fald.

Filmen skildrer skiftevis det intense, indelukkede liv i den såkaldte førerbunker, og de konsekvenser krigens sidste fase har for den tyske civilbefolkning i Berlin. Der er scener med officerernes drukorgier, den brutale jagt på og nedskydninger af *desertører, familiers desperate forsøg på at overleve i ruinerne og de unge tyske soldater og børns håbløse kamp mod de overlegne sovjetiske tropper.

Filmen fokuserer på hovedpersonernes valg mellem kamp, flugt, overgivelse eller selvmord, og Hitlers urokkelige beslutning om at blive i Berlin for at kunne "stå på scenen når tæppet falder".

7. Filmens historiske kontekst

I filmen *Der Untergang* oplever vi de sidste dage af Anden Verdenskrig i den tyske hovedstad Berlin. Der er gået næsten seks år siden Tyskland angreb Polen den 1. september 1939 og dermed påbegyndte den krig, der i løbet af de næste par år skulle sprede sig til store dele af verden og blive til en ny verdenskrig. Ved sin afslutning den 8. maj 1945 havde denne krig på verdensplan kostet mere end 50 millioner mennesker livet.

Hitler kom til magten i Tyskland i 1933 og gav året efter sig selv titlen **Der Führer - Føreren* – rigets statsoverhoved med ubegrænset magt. Som leder af det nationalsocialistiske parti NSDAP havde Hitler planer om at genrejse Tyskland efter nederlaget i Første Verdenskrig. Han ville skabe et stærkt Tyskland, der skulle være kulturelt og politisk centrum for et germansk verdensherredømme.

Første skridt på vejen til denne genoprejsning var at tilbagevinde de områder, Tyskland havde afgivet ved **Versaillesfreden* efter Første Verdenskrig. Hitlers planer om udvidelse stoppede dog ikke der. Store dele af Østeuropa skulle indtages og 'germaniseres' ved at tvangsforflytte eller endda udslette derboende grupper. Samtidig igangsatte nazisterne systematiske udryddelseskampagner mod jøder, og forfulgte også sigøjnere, handicappede og homoseksuelle. Ifølge Hitlers ekstreme ideer om race 'forurenede' disse grupper den ariske race og skulle derfor 'udrenses' fra **Det Tredje Rige*. Denne systematiske udryddelse er senere blevet kaldt **Holocaust* og betegner et meget mørkt kapitel i Europas nyere historie.

Da Hitler invaderede Polen i september 1939 blev Tysklands angrebskrig til en stormagtskrig. Frankrig og Storbritannien havde givet Polen en forsvarsgaranti og erklærede nu Tyskland krig. I 1941 sluttede Sovjetunionen sig til **de Allierede*, Frankrig og Storbritannien, da Hitler brød en tysk-sovjetisk ikke-angrebspagt. Samme år gik USA ind i **de Allieredes* krig mod **Aksemagterne*, Tyskland, Italien og Japan.

Frem til januar 1943 havde **Aksemagterne* det militære overtag og Tyskland havde allerede besat en række lande, blandt dem Frankrig, Holland, Danmark og Norge. Krigslykken vendte endegyldigt da de tysklede tropper led et alvorligt nederlag i slaget ved byen Stalingrad i Sovjetunionen. Efter sejren over tyskerne indledte den sovjetiske **Røde Hær* et felttog mod det tyskbesatte Østeuropa og gik i sensommeren 1944 ind i Slovakiet, Ungarn, Rumænien og Bulgarien. Kort tid inden, den 6. juni 1944, var amerikanske, britiske og canadiske tropper gået i land i Frankrig. Denne invasion, også kaldet D-dag, blev starten på Vesteuropas befrielse. Hitler og Nazityskland kunne ikke opretholde en krig på to fronter – mod **Den Røde Hær* i øst og England og USA i vest.

Siden midten af 1944 faldt Tysklands allierede fra én efter én, og i foråret 1945 var Tyskland under gevaldigt pres. **De Allierede* nærmede sig med stor hast landets hovedstad Berlin og indtog større og større områder af Tyskland. I midten af april havde **Den Røde Hær* omringet Berlin. Der var mangel på våben, mad og rent vand. De fleste tyske tropper var blevet kommanderet væk fra byen i et sidste forsvar af Tysklands grænser og tilbage var stort set kun nogle få, dårligt udrustede **værnemagtsenheder*, medlemmer af **Hitlerjugend* og spredte **folkestormsgrupper*, der bestod af utrænede unge og gamle, der blev tvunget til våben.

Den 16. april 1945 indledte **Den Røde Hær* slaget om Berlin med to og en halv million soldater og massive bombninger og granatangreb. Uden mulighed for at få forstærkninger

til byen, kunne de få tyske tropper i Berlin intet stille op mod det sovjetiske angreb. Imens i bunkeren under Rigskanselliet fastholdt Hitler troen på sejr. Efterhånden som Berlin blev bombet, ødelagt og indtaget af *Den Røde Hær, indså flere og flere, at krigen var tabt.

Hitler nægtede at overgive sig og begik derfor selvmord den 30. april 1945. Få dage efter overgav Tyskland sig. *Kapitulationen den 7.-8. maj 1945 blev enden på seks år krig og massive udryddelser i Europa. 50 millioner mennesker havde på verdensplan mistet livet. 6 millioner jøder var blevet myrdet i nazistiske udryddelseslejre og ved massehenrettelser.

Kort efter indledte de sejrende magter et retsopgør mod ledende tyske nazister og officerer. Ved de såkaldte *Nürnberg-processer blev de anklaget for krigsforbrydelser og forbrydelser mod menneskeheden begået under Anden Verdenskrig. Flere blev dømt til døden.

8. Tema 1: Hitler – magt og menneske

Da Adolf Hitler kom til magten i 1933, fik han titlen rigskansler, og året efter udråbte han sig selv som 'Fører'. Som 'Fører' var han landets absolutte samlingspunkt, folkets forbillede og enevældig beslutningstager i alle indenrigs- og udenrigspolitiske anliggender. Denne position blev skabt og opretholdt gennem massiv propaganda, der på forskellig vis ophøjede ham til Tysklands frelser. Hyldesttaler, løbesedler, massemøder og film var elementer i skabelsen af Hitler-kulten, som alle i Tyskland, fra de mindste børn, til soldater og hans allernærmeste, skulle deltage i. Evig troskab mod Hitler var en grundsten i det nazistiske rige.

Der Untergang er en skildring af Hitlers sidste dage, som han tilbringer i bunkeren med sin personlige og politiske inderkreds, heriblandt elskerinden *Eva Braun, sekretæren *Traudl Junge, rustningsminister og chefarkitekt *Albert Speer og propagandaminister *Joseph Goebbels. Situationen i bunkeren tilspidises som Tysklands nederlag og krigens afslutning nærmer sig. Stemningen er tung af frustration og frygt for fremtiden. Skal man blive ved Hitlers side eller forsøge at flygte ud af Berlin og redde sit eget liv? Skal man sige *'Føreren' imod, når hans ideer er vanvittige og hans optimisme grundløs?

Ved at skildre forholdet mellem Hitler og inderkredsen og samtidig illustrere, hvordan situationen var for indbyggerne i Berlin, forsøger filmen at give et indblik i personen Hitler, hans magt og kulten omkring ham.

Generelle spørgsmål til temaet (Niveau 1)

- Hvordan taler Hitler til sin nye sekretær, Traudl Junge, i begyndelsen af filmen? Var det sådan du forestillede dig, at Hitler talte til sine ansatte?
- Hvordan opfatter du Hitlers forhold til sine generaler? Beskriv hvordan han taler til dem, og de til ham. Og hvordan synes du, de taler om ham, når han ikke er til stede? Prøv at give nogle eksempler.
- Hvordan synes du, at folk opfører sig i filmen, når de er sammen med Hitler? Er der nogle, der tør være kritiske overfor ham eller direkte modsige ham?
- Beskriv hvordan du oplever Hitler og Eva Brauns forhold til hinanden.
- Hvordan udvikler forholdet sig mellem drengen Peter og hans far? Hvad er det Peter foretager sig i krigens sidste dage – og hvad med hans far? Hvad sker der med dem hver især?

Mennesket Hitler (Niveau 2)

A. Tænkt tilbage på filmen og læs nedenstående kilde. Svar derefter på følgende spørgsmål:

- Hvordan bliver forholdet mellem Eva og Hitler fremstillet i filmen og i scenen?
- Hvordan tror du stemningen mellem dem er?

Hitler har beordret *SS-officeren *Hermann Fegeleins henrettelse, og Eva Braun forsøger grædende at overtale ham til at lade ham slippe. Fegelein er gift med Evas søster.

(Scene 97)

Eva: Du kan da ikke lade Hermann henrette.
Hitler: Der er ingen tvivl. Han ville flygte.
Eva: Hvilken rolle spiller det nu?
Det hele er jo forbi. Tænk på min stakkels søster.
Hun bærer på Hermanns barn.
Hitler: Den forræder stod i ledtog med Himmler.
Forrædere får ingen medlidenhed. Forrædere får ingen barmhjertighed.
Han skal for en standret og skydes.
Eva: Hvem gavner det nu?
Hitler: Det er min vilje.
Eva: Du er Føreren.

B. Læs nedenstående kilder og svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan synes du, at Hitler virker som person i dét uddrag? Ændrer det på din opfattelse af Hitler og Eva Brauns forhold?
- Tror du Eva kendte til de forbrydelser Hitler var ansvarlig for? Efter sigende blev der ikke talt politik i hendes nærvær, men kunne hun undgå at kende til sandheden? Tror du det ville have gjort en forskel for hende?
- Hvad mener Traudl, når hun siger til Eva Braun: "De mener, når han er Føreren?" ? Er der forskel mellem privatpersonen Hitler og Hitler som '*Fører'?

Eva Braun taler med sekretæren, Traudl Junge, om Hitler og om sit forhold til ham.

(Scene 123)

Eva: Ved De hvad, fru Junge?

Jeg har kendt min mand i femten år.

Men når jeg tænker efter, så ved jeg ingenting om ham. Selvom han taler meget. Jeg glædede mig til at komme til Berlin. Men nu er han helt anderledes. Nu taler han kun til mig om hunde og vegetarmad.

Jeg bliver tit sur på Blondi. Jeg sparker den under bordet, så Adolf undrer sig over dens opførsel. Jeg tænker tit, at han ikke vil lade nogen komme tæt på. Sådan rigtigt.

Når han er sig selv, kan han være så omsorgsfuld. Og så pludselig siger han de grusomste ting.

Traudl: De mener, når han er Føreren?

I sit private testamente skrev Hitler således om ægteskabet og sit forhold til Eva:

“Da jeg ikke i stridens år mente, at det var forsvarligt at indgå ægteskab, er jeg ved tilendebringelsen af mit jordiske liv besluttet på at tage den pige til hustru, som efter mange års trofast venskab kom til denne stærkt belejrede by af egen fri vilje for at dele skæbne med mig. Hun følger mig efter eget ønske i døden som min ægtefælle. Den må erstatte, hvad mit arbejde i folkets tjeneste berøvedes os begge.”

C. Den amerikanske filmkritiker A.O. Scott skrev om *Der Untergang*'s fremstilling af Hitler i *New York Times*, 18.02.2005. Læs nedenstående citat og svar derefter på følgende spørgsmål:

- Forstår du Adolf Hitler bedre efter at have set *Der Untergang*, end du måske gjorde før du så filmen?
- Er det nødvendigt, at have en bedre forståelse af Hitler? Mener du, at filmen bidrager til dette? Og bør vi i det hele taget kunne forstå Hitler?
- Hvad tror du er meningen med at skildre Hitler som 'en af os'?

Dette udsnit af artiklen handler om skuespilleren Bruno Ganz' vanskeligheder med at spille Hitler i *Der Untergang*.

“At spille Hitler er at bevæge sig ind i et paradoks. Tres år efter Anden Verdenskrigs afslutning udøver han stadigvæk en stærk fascination: Vi ønsker fortsat at forstå, ikke bare den tyske nationalsocialismes historiske baggrund, men også de psykologiske og temperamentsmæssige kræfter, der formede dens leder. Samtidig er der dog stadig et stærkt tabu mod at vise ham for meget ligesom en af os. Vi vil tæt på, men ikke for tæt på.”

D. I krigens sidste dage er der adskillige mennesker, højtstående som lavtstående, der begår selvmord i bunkeren. Filmen *Der Untergang* viser mange af disse selvmordsscener, men man ser ikke Hitler sætte pistolen for panden eller Eva Braun tage gift, og man ser heller ikke deres lig bagefter. Læs nedenstående citat og svar derefter på følgende spørgsmål:

- Hvorfor tror du, at filminstruktøren har valgt at udelade Hitlers selvmord?
- Hvilken betydning har det, at man hverken ser Hitler dø eller hans lig bagefter?
- Forstår du den vrede skribents reaktion? Er du enig med ham? Hvorfor/ hvorfor ikke?
- Mener du, ligesom skribenten, at man viser Hitler ære ved ikke at vise hans selvmord?

Uddraget fra artiklen er en reaktion på udeladelsen af Hitlers selvmord:

”Hvorfor nu denne diskrete udeladelse, hvorfor dette pludselige snerperi? Hvorfor, for pokker!? Hvorfor ikke vise, at svinet omsider et dødt! Hvorfor bliver manden vist en sådan ære, som filmen ellers ikke viser nogen af de andre, der én efter én må lade livet?”

E. Læs nedenstående kilde og svar på følgende spørgsmål:

- Hvorfor tror du Hitler føler sig forrådt?
- Efter din overbevisning, behandler Hitler så sine officerer efter fortjeneste?
- Ud fra de forskellige scener i filmen, hvilke personlige egenskaber ville du fremhæve ved Hitler, hvis du skulle lave en personkarakteristik? Hvad og hvem er betydningsfuldt for ham?

Hitlers generaler har netop fortalt ham, at General Steiner ikke har gennemført det planlagte angreb på de sovjetiske tropper.

(Scene 38)

Hitler: Steiners angreb var en befaling.
Hvor vover de at modsætte sig mine befalinger?
Så vidt er det altså kommet.
Militæret har løjet for mig.
Alle har løjet for mig. Selv SS.
Generalstaben er ikke andet end en hob nederdrægtige, troløse kujoner.

General Burgdorf: Soldaterne forbløder for Dem ...

Hitler: Kujoner, forrædere og tabere.

General Burgdorf: Det, De siger, er uhyrligt.

Hitler: Generalstaben er det tyske folks krapyl.
De har ingen ære. De kalder sig generaler, fordi de har gået på militærakademiet.
Kun for at lære at spise med kniv og gaffel.
I årevis har militæret forpurret mine handlinger. De har lagt mig alle tænkelige forhindringer i vejen.
Jeg skulle for længst have likvideret alle officerer, ligesom Stalin gjorde.
Jeg har aldrig gået på akademiet, og dog har jeg alene ...
... alene påtaget mig at erobre hele Europa.
Forrædere.
Lige fra starten er jeg blevet forrådt og bedraget.
Der er begået højforræderi mod det tyske folk.
Men forræderne skal betale. Med deres eget blod skal de betale.
De skal drukne i deres eget blod.
(...)
Mine befalinger er udstedt for døve ører.
Det er umuligt at styre under de omstændigheder.
Det er forbi.
Krigen er tabt.
Men hvis De tror, at jeg forlader Berlin, tager De grueligt fejl.
Jeg skyder mig hellere en kugle for panden.
De kan gøre, som De vil.

Mennesket Hitler (Niveau 3)

- Hvordan behandler Hitler mænd og kvinder i filmen? Synes du det virker som om der forskel på hvordan mænd og kvinder opfører sig overfor Hitler? Hvis ja, så prøv at beskrive hvilke forskelle. Synes du det virker som om der er forskel på

mænd og kvinders status i *Det Tredje Rige? Prøv at se om du kan finde noget på internettet eller på biblioteket om kvinders status i *Det Tredje Rige og i *nazismen.

- Prøv på biblioteket eller på Internettet at finde og læse uddrag af Hitlers bog *Mein Kampf*. Hvad fortæller bogen om Hitler? Hvad er hans budskab? I Tyskland er bogen forbudt i dag – er det forståeligt? Kan det være en god idé at forbyde bøger? Hvorfor/hvorfor ikke?
- Prøv at læse en af Hitlers taler på <http://www.hitler.org/speeches/>. Prøv dernæst at se filmen *Viljens triumf* der skildrer de nazistiske partidage i Nürnberg i 1934, hvor Hitler holder taler. Han var kendt for sine evner som taler og for at tryllebinde sine tilhørere, men hvorfor tror du, at han kunne få så mange mennesker til at være enige i det han sagde? Hvad var vigtigst; det han sagde eller måden han sagde det på? Hvad tror du man som politiker får flest tilhængere ved?
- Hvad synes du om at se en film, hvor Hitler bliver vist som et menneske? Er det en god ide? Find argumenter for hvorfor eller hvorfor ikke. Find nogle reaktioner på filmen fra danske, tyske eller engelske aviser. Hvis du selv var blevet forfulgt, eller hvis dine bedsteforældre var blevet slået ihjel af nazisterne, tror du så, at du ville synes, at det var acceptabelt at skildre Hitler som menneske?
- Prøv at se andre film, der skildrer Hitler og sammenlign deres portrættering af ham med skildringen i *Der Untergang*. (Se f.eks. Ennio De Concini: *Hitler: The Last Ten Days* fra 1973 eller George Schaefer: *The Bunker* fra 1981). Har det en betydning hvor og hvornår filmene er blevet produceret, og/eller hvem de er lavet af? Hvis ja, på hvilken måde?
- Hvad tror du det har af betydning, at *Der Untergang* er lavet i Tyskland og af tyskere? Kunne du forestille dig at den i stedet var blevet lavet i Hollywood? Ville det have været det samme, eller tror du der havde været forskel? Prøv at finde interviews med instruktøren eller skuespillerne. Hvordan havde de det med at lave filmen?

Hitler & Troskab (Niveau 2)

A. Læs nedenstående kilde og svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan kommer *Magda Goebbels forhold til Hitler til udtryk i denne scene?
- Hvilken betydning har *nazismen for Magda? Hvordan ser hun Hitler? Tror du der er andre, der har det på samme måde med Hitler?
- Hvorfor mener Magda, at hun beskytter børnene ved at slå dem ihjel?
- Kan du forstå, hvorfor nogle vælger at slå sine børn ihjel for en sag?
- Kunne du forestille dig, at dø for en sag?
- Hvordan tror du, det har været at vokse op i Tyskland efter krigen, som barn af en nazistisk leder?

Magda Goebbels skriver et brev til sin ældste søn, der både er en afsked og et testamente.

(Scene 61)

Magda: Min kære søn. Jeg ved ikke, om du får dette brev. Måske findes der en, der kan overbringe dig min sidste hilsen. Du skal vide, jeg mod din fars vilje er blevet hos ham, da Føreren i søndags ville hjælpe mig med at komme ud herfra. Du kender din

mor. Vi har det samme blod. Jeg var ikke i tvivl. Vor stolte idé går til grunde og med den alt, hvad jeg har kendt af smukt, ædelt og godt. Uden Føreren og nationalsocialismen er livet ikke værd at leve. Derfor har jeg taget børnene med. De er for gode til livet efter os. Den nådige Gud tilgiver mig nok, at jeg selv giver dem frelse. (...)

B. Læs nedenstående kilder og svar på følgende spørgsmål:

- I den første scene fortæller *Albert Speer Hitler, at han har handlet i direkte modstrid med hans ordrer. Alligevel taler han om, at hans personlige troskab til Hitler ingen skade har lidt. Hvem eller hvad er det så, Speer mener, at han har været illoyal overfor?
- Er der nogen forskel på Speers opfattelse af Hitler og eksempelvis Magda Goebbels'?
- Hvad er Hitlers syn på forrædere? Hvad skal der ske med forrædere?
- *Heinrich Himmler er ikke den eneste, der går imod Hitlers ordrer – tænk bare på Speer i scenen lige inden. Hvorfor reagerer Hitler forskelligt på Speers nægtelse af at følge ordre og Himmlers?
- Tror du, at det kun skyldes, at Speer var en 'verdensfjern uberegnelig kunstner'?
- Find andre eksempler på 'forrædere' i filmen. Hvad sker der med dem?
- Hvad mener du, at en forræder er? Er alle soldater, der ikke udfører deres ordrer, forrædere?

Albert Speer, Hitlers rustningsminister og chefarkitekt, kommer for at sige farvel og meddele Hitler, at han forlader Berlin.

(Scene 84)

Speer: Jeg må lette mit hjerte. Jeg har udsat Deres tilintetgørelsesordrer. Der er skriftlige beviser på, at jeg ikke kun har ignoreret dem, men også handlet i modstrid med dem. Jeg var nødt til at fortælle Dem det. Min personlige troskab mod Dem har ingen skade lidt

Hitler: De rejser altså?

I denne scene befinder Hitler sig sammen med Ritter von Greim og Hanna Reitsch, som netop er ankommet til bunkeren. Hitler anklager *SS-chefen *Heinrich Himmler, der befinder sig i Lübeck, for forræderi.

(Scene 89)

Hitler: Himmler har i Lübeck tilbudt vestmagterne at kapitulere.
Via grev Bernadotte. Det meddeler engelsk radio. Himmler. Lige netop Himmler.
Den mest trofaste af dem alle. Det er det usleste forræderi.
Göring. Han var korrump.
Speer. En verdensfjern, uberegnelig kunstner.
Og alle de andre.
Men Himmler. Er han blevet forrykt?
(...)

Reitsch: Min Fører, vi har besluttet at gå i døden sammen med Dem.

Hitler: Jeg takker for Deres troskab. Men Himmler skal dø.
Han har begået forræderi.

C. Læs nedenstående kilde og svar på følgende spørgsmål:

- Hvorfor mener *SS-officeren Stehr, at de som officerer ikke må overleve *'Føreren'? Hvad fortæller det om førerkulten? Hvorfor er det mon 'Føreren' – og ikke Tyskland – officeren har aflagt ed til?

- Hvorfor tror du, at diplomaten *Hewel begår selvmord? Hvem tror du han 'vil hjælpe'?
- Hvor meget synes du, at man kan forlange af sine soldater? Hvor loyale skal de være? Skal en soldat altid følge en ordre? Findes der 'ulovlige' ordrer, og skal en soldat i så fald udføre dem? Kan du komme på nogen grunde både for og imod?
- Hvad lagde Hitler og nazisterne i begrebet troskab?

I slutningen af filmen flygter de overlevende fra bunkeren. Ude i byen vrimler det med fjendtlige styrker. De bliver tvunget til at tage stilling til, om de vil overgive sig eller kæmpe videre. I scenen taler lægen Schenck med *SS-officeren Stehr og diplomaten *Hewel om, hvad de skal gøre.

(Scene 167, 168, 170)

Schenck: Føreren er død. Vil De kæmpe videre på egen hånd?

Stehr: Jeg er stadig bundet af min ed. Vi kan ikke overgive os uden modstand. Æren kræver det.

Schenck: Og hvad vil det sige?

Stehr: Vi tømmer magasinerne mod russerne. Den sidste kugle er til os selv.

Schenck: Det er forrykt. Er mord og selvmord af hensyn til prestige vores eneste mulighed?

Stehr: Vi er officerer i Waffen-SS. Vi må ikke overleve Føreren.
(...)

Hewel: Kan De se den? *(Han viser en giftkapsel frem).*
Den har Føreren givet mig personligt.

Schenck: Som en sidste udmærkelse?

Hewel: Måske. Hitler gav mig den, da vi tog afsked.
Han aftvang mig et løfte.

Blev jeg taget til fange af russerne, skulle jeg tage livet af mig.

Schenck: Fik Hitler Dem til at love at begå selvmord? Hvorfor?

Hewel: Han ville vel forhindre, at jeg blev tvunget til at tale ilde om ham.

Schenck: Men De er diplomat og beskyttet af internationale regler.
De kan annullere løftet. Hvem er det, De vil hjælpe?

(Hewel begår selvmord kort tid efter.)

Hitler & Troskab (Niveau 3)

- Ikke før 1996, mere end 50 år efter krigens afslutning, besluttede det tyske Forbundsråd at ophæve domme over *desertører under det nazistiske styre. Prøv at finde ud af, hvorfor der gik så lang tid, før dommene blev ophævet, og se, om du kan finde nogle af de begrundelser, der blev givet for og imod ophævelsen. Er du enig i at dommene skulle ophæves? Hvorfor/ hvorfor ikke?
- I 1996 må de, der ikke blev henrettet som *desertører under krigen, have været aldrende eller døde. Mener du, at det gør en forskel, at dommene over dem er blevet ophævet? I så fald, for hvem? Er der andre ting, man efter din mening burde have gjort eller gøre?
- Mange af officererne i filmen taler om den ed, som de har aflagt til 'Føreren'. Prøv via bøger eller Internettet at finde ud af, hvad den indebar og hvem, der skulle aflægge den. Synes du, at soldater skal aflægge sådan en ed til for eksempel deres land, når de kommer i tjeneste?
- Den 20. juli 1944 forsøgte en gruppe højtstående officerer at udføre et attentat mod Hitler. Tror du, at 'fører-ed'en' har påvirket nogle af dem, der kendte til attentatet? Prøv at undersøge begivenhederne omkring attentatet. Find for eksempel udtalelser fra nogle officerer om det. Prøv også at finde ud af, hvad der skete med dem, der havde planlagt attentatet. Tror du, at attentatet havde betydning for Hitlers opfattelse af troskab?
- I mange krige påberåber soldater sig princippet om, at man som soldat altid skal følge ordrer, også selvom de strider mod krigens love. Synes du, der er grænser for, hvornår man skal eller ikke skal udføre en ordre? Prøv at undersøge hvordan problemet med 'ulovlige' ordrer har udviklet sig siden Anden Verdenskrig. Prøv for eksempel at finde noget om *Nürnberg-processerne som mange ledende nazister blev dømt ved efter krigen. Der findes også eksempler fra nyere tid, for eksempel i forbindelse med opgøret efter krigen i Eksjugoslavien, *The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia*. Der ligger en hel del materiale om disse processer på Internettet; se om du kan finde nogle eksempler på sager, der har at gøre med denne problematik.
- Prøv at undersøge andre eksempler på politiske ledere, der bliver idoliseret som Hitler blev det. Se for eksempel på russiske Josef Stalin eller den nordkoreanske Kim Jong Il. Hvad er det der sker med folk, når landet får en 'stor' leder?

9. Tema 2: At dø for Hitler - børn og unge i Det Tredje Rige

For hver dag bliver det tydeligere, at *Det Tredje Rige lever på lånt tid. Den sovjetiske hær rykker nærmere Berlins centrum, og granaterne hagler ned over byen. For det meste af Berlins befolkning handler dagene om den blotte overlevelse. Alligevel bliver vi i *Der Untergang* vidner til, hvordan en gruppe børn og unge vælger at kæmpe mod det uundgåelige nederlag og fortsætte et nyttesløst forsvar af Berlin.

De unges forsvar af Berlin viser en betingelsesløs trofasthed over for Hitler og hans afgrundsramte regime. Deres troskab er så absolut, at de vælger døden i stedet for at opleve nederlaget. Selv i dødsøjeblikket viser den unge pige Inge trofastheden til regimet og dets *'Fører' med et "Heil Hitler", inden hun skydes af sin kammerat fra *Hitlerjugend. Som tilskuer rammes man af en undren over, hvordan unge mennesker kunne blive så forblændet af Hitler, at de var parate til at give deres liv for ham og hans regime?

Hitler udtalte flere gange, at "kun den, som har ungdommen, har fremtiden". Indoktrineringen af børn og unge udgjorde derfor fra starten et vigtigt magtinstrument i det nazistiske Tyskland. Allerede fra en ung alder begyndte børnenes nazistiske uddannelse – en uddannelse som både gennemsyrede skolen og fritidslivet. Fra børnehaveklassen blev børnene undervist i antijødisk propaganda, og undervisningen havde ofte en militær undertone. I fritiden blev det ved lov pålagt, at børn og unge skulle være medlemmer af ungdomsorganisationen *Hitlerjugend. Alle aktiviteterne i *Hitlerjugend afspejlede også militære værdier; uniformering, rangordning, militærmusik, faner og parader for Hitler. De tyske børn voksede således op i et samfund, hvor *nazismen var allestedsnærværende, og gennem den massive indoktrinering skabte man en hel generation af fanatiske og loyale nazister. Som ung i dag kan det være interessant at prøve at forstille sig, hvordan man selv ville have forholdt sig til Hitler og hans propaganda. Spørgsmålet er også, hvad der blev af denne generation efter *nazismens nederlag, og hvordan de håndterede deres egen rolle i Nazityskland, da de forstod omfanget af regimets grusomheder?

Generelle spørgsmål til teamet (Niveau 1)

- Beskriv *Goebbels-parrets børn. Beskriv blandt andet hvilke nazistiske idealer de står for.
- Beskriv Magda og Joseph Goebbels forhold til sine børn.
- Beskriv stemningen mellem de unge kæmpende på gaden i Berlin.
- Beskriv Peters reaktion overfor sin far, da han kommer og vil hente Peter hjem.
- Beskriv Hitlers opførsel under medaljeoverrækkelsen, hvor Peter blandt andet modtager en medalje.
- Beskriv Hitlers og *Traudl Junges forhold, herunder Traudls syn på Hitler i bunkeren.
- Hvilken rolle spiller børn og unge generelt i filmen? Tænk på både de unge kæmpende og Goebbels børn. Har de en bestemt funktion?

Forræderi og loyalitet – børn i krig (Niveau 2)

A. Læs den nedenstående dialog mellem Peter og hans far og svar på følgende spørgsmål:

- Hvilken holdning giver den unge ansvarlige officer udtryk for?
- Hvilken holdning giver Peters far udtryk for?
- Hvilke holdninger ligger til grund for deres udtalelser?

Peter (13 år), Inge (16 år) og deres premierløjtnant kæmper fortsat i en sønderbombet gade i Berlin, mens de russiske tropper rykker stadig nærmere. Peters far ankommer, og vil have at Peter forlader stedet.

(Scene 11)

Peter: Forsvind.
Lad mig være.

Faren: Hvor gammel er du? 12?
Og du? 14?
Leger I krig? Gå hellere hjem.

Premierløjtnanten: Hvem er De? Hvad vil De her?

Faren: Jeg vil have min søn med. I live.

Premierløjtnanten: De kan være stolt. Han har uskadeliggjort to kampvogne.
Føreren vil personligt dekorere ham.

Faren: De er så ung. Hvilken front har De kæmpet ved?

Premierløjtnanten: Jeg har endnu ikke haft den ære.

Faren: De er heldig, at De ikke har været i kamp. Send nu børnene hjem.

Inge: Vi holder stillingen til det sidste.

Faren: Og hvad er det for en stilling?
Det er en fælde. Russerne omringer jer, og I kan ikke stikke af.

Inge: Vi skyder igen.

Faren: Med hvad?

Premierløjtnanten: Vi bruger antiluftskyts som artilleri.

Faren: Russernes hære er på vej med tankvogne og tungt artilleri.
I tror vel ikke, I kan holde stand i bare fem minutter?

Inge: Vi har aflagt ed til Føreren.

Faren: Forstår I ikke, at krigen er tabt?

Peter: Kujon.

Faren: Forsvind. Nu! Hvis I er her, når russerne kommer, er det ude med jer alle sammen.

B. Svar på følgende spørgsmål:

- Peter vælger i første omgang at blive og kæmpe, men vender alligevel senere hjem. Hvorfor tror du, at han i første omgang vælger at blive og kæmpe?
- Hvorfor tror du, at han så alligevel vælger at vende hjem?
- Hvordan tror du hans forhold til Hitlers regime er, da han forlader byen med Traudl Junge?
- Hvordan tror du, at en person som Peter lever videre efter det han har oplevet?
- Tror du sådanne oplevelser gør et menneske afstumpet og/eller pacifistisk? Eller tror du, at det påvirker ham på en helt tredje måde?

C. Læs dialogen mellem Peters far og den ansvarlige officer på gaden i Berlin igen og dernæst nedenstående dialog mellem to af Hitlers betroede medarbejdere.

- Hvilken forskel er der på deres syn på eden til *'Føreren' Hitler?
- Synes du, at der er en forskel på de unges troskab og den troskab som Hitlers nærmeste medarbejdere udviser? For eksempel *Himmler, der forsøger at forhandle med de *Allierede på egen foranledning?
- Hvad skyldes forskellen mellem de unges troskab og den mangel på troskab, som enkelte af Hitlers betroede medarbejdere udviser?
- Hvorfor tror du, at de unge vælger troskab til det sidste?

En række *SS-officerer diskuterer i bunkeren hvad de skal stille op overfor Hitler, der ikke vil anerkende, at Tyskland er ved at tabe krigen.

(Scene 28)

- Keitel: Føreren har mistet sin realitetssans.
Han omrokerer divisioner, der ikke længere findes.
Hærafdeling "Steiner" er splittet, men han beder Steiner angribe.
Det er vanvid.
- Fegelein: Fortæl ham det.
- Keitel: Han er ikke modtagelig for fornuft.
- Fegelein: Noget må der gøres.
- Keitel: Han smider os bare ud.
- Fegelein: Og hvad så?
- Jodl: Vi er soldater. Vi har aflagt ed til Føreren.
- Fegelein: Skal eden forhindre os i at tænke selvstændigt?

D. Svar på følgende spørgsmål:

- Da Peter til slut i filmen cykler af sted med Traudl, fornemmer man en ny begyndelse. Men hvordan tror du, at Peters oplevelser har formet hans liv?
- Og mere generelt - hvordan tror du, en hel generation af tyske indoktrinerede børn levede videre efter det nazistiske Tysklands nederlag?
- Hvordan påvirker det børn? Hvordan kan man overhovedet komme videre, når man finder ud af hvilken brutalitet, man har været med til at støtte?
- Tror du, at det har påvirket generationens opdragelse af deres egne børn?

Forræderi og loyalitet – børn i krig (Niveau 3)

- Historien viser flere eksempler på, at indoktrineringen af børn og unge spiller en central rolle i diktatoriske regimer. Undersøg hvorfor manipulation og indoktrinering af børn og unge spiller en så central rolle i flere diktatoriske regimer. Lav eventuelt en sammenligning mellem brugen af børne-gerningsmænd under

folkedrabet i Cambodja og børn og unges rolle i det nazistiske Tyskland som skildret i *Der Untergang*.

Se blandt andet www.folkedrab.dk og www.folkedrab.dk/UNG

- Mange steder står børn netop nu midt i en krig, enten som ofre, tilskuere eller gerningsmænd. Undersøg hvordan krig påvirker børn, og hvordan børn bruges som soldater. Se blandt andet www.folkedrab.dk/UNG, www.dennis-rk.dk og www.redbarnet.dk.
- Mange mennesker har oplevet krig. Mange bedsteforældre er vokset op under Anden Verdenskrig, og mange andre både børn og voksne i Danmark har været vidner til eller oplevet at stå midt i en krig et sted i verden. Lav et interview med dine bedsteforældre eller en anden person, som har oplevet krig. Hvordan oplevede de krigen, og hvordan har det påvirket dem siden hen?

Propaganda & Børn og unge (Niveau 2)

A. Læs læserbrevet til *Der Stürmer* og svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan vil du karakterisere afsendernes forhold til jøder?
- Hvad synes du deres holdninger er udtryk for?
- Hvilke lighedspunkter har afsenderne af brevet med de unge kæmpende?
- Hvilken slags mentalitet giver begge grupper udtryk for?
- Hvilke tanker tror du, at disse børn har gjort sig om deres holdninger og udtalelser efter Anden Verdenskrig?

Indsendt til "*Der Stürmer*", april 1936:

Kære *Stürmer*!

Børnene i det nationalsocialistiske ungdomshjem i Gross-Möllen i Pommern vil også sende dig en hilsen. Vi læser hver uge med stor interesse dine artikler. *Der Stürmer* er og bliver en kær gæst her i huset. Gennem den kommer vi til at kende jøden, som han er. Vi har også en primitiv "*Stürmer*"-kasse. Vi klipper billeder ud af "*Der Stürmer*" og sætter dem fast med tegnestifter på en særlig opslagstavle i vores dagligstue. Der kan drengene og pigerne nøje lære jødernes udseende at kende.

Men nu vil vi fortælle dig om en anden fremgangsmåde, som vi anvender her for at gøre alle børn godt kendt med jøden. Hver lørdag spiller lederen her på hjemmet et stykke om jøder på et dukketeater. Vi har en dukke, som forestiller en rigtig jøde. Dens næse er ligesom djævelens. Når så Kasper kommer, så råber vi til ham, at han må jage den onde jøde væk. Men når jøden i stykket beder os hjælpe ham, kalder vi bare på Kasper.

I dag har vi set et stykke, som handler om, hvordan djævelen overtaler jøden til at skyde en pligttro nationalsocialist. I stykket gør jøden det faktisk. Vi hørte alle skuddet. Da ville vi helst fare op og tage jøden til fange. Men så kom politiet og fangede ham efter et kort slagsmål. Du kan forestille dig, kære *Stürmer*, hvor vi hjalp politiet med høje råb.... Om aftenen var vi meget sørgmodige, da vi gik i seng. Ingen havde lyst at tale med andre. Gennem dette stykke gik det helt op for os, hvordan jøden går til værks.

Nu spiller vi regelmæssigt stykker om jøder, som lederen af hjemmet udvælger i *Der Stürmer*. Vi kan næsten ikke vente, til det bliver lørdag igen! Vi hilser dig, kære *Stürmer*, med et kraftigt Heil Hitler!

Drengene og pigerne i "*Nationalsozialistische Jugendheimstätte Gross-Möllen*".

B. Læs Hitlers tale til *Hitlerjugend den 14. september 1935.

- Hvilke idealer ser Hitler for ungdommen?
- Hvilke værdier lægger Hitler vægt på?
- Hvilken rolle spiller ungdommen i Hitlers øjne?
- Hvordan tror du, det har været at vokse op i *Det Tredje Rige, positivt som negativt?

Hitler taler til *Hitlerjugend 14. september 1935 på 'Frihedens rigspartidag' i Nürnberg.

Tysk ungdom!

For tredje gang er I trådt an til denne appel. Over 54.000 repræsentanter for et fællesskab, som for hvert år vokser sig større. Det, som I hvert år personificerer her, tager stadig til i vægt og betydning. Ikke bare talmæssigt, men også kvalitetsmæssigt, det ser vi. Når jeg tænker på den første og anden appel og sammenligner den med dagens, så finder jeg samme udvikling, som vi har kunnet mærke i det tyske folks liv på helt andre områder. Vort folk bliver synligt disciplineret, mere strengt og striks, og det er ungdommen, der fører an. Det mandlige ideal har heller ikke altid i vort folk været det samme. Der har været tider – de ligger tilsyneladende langt tilbage og er næsten ufattelige for os – da idealet for den tyske ungdom var den tapre student ved ølkruset. I dag ser vi til vor glæde ikke længere den drikkeglade, men den vejrbidte, den hårde unge mand. Thi det afgørende er ikke, hvor mange øl man kan drikke, men hvor mange slag man kan tåle, ikke hvor mange nætter man kan svire bort, men hvor mange kilometer man kan marchere.

Vi ser ikke længere øldrikkeren som idealet for det tyske folk, men i stedet unge mænd og piger, som er kernesunde og barske. Hvad vi ønsker af vor tyske ungdom er noget andet, end man ønskede før i tiden. I vore øjne må fremtidens tyske unge mand være slank og rank, hurtig som en mynde, sej som læder og hård som stål. Vi må opfostre et nyt menneske, for at vort folk ikke skal gå under i tidens almindelige degeneration.

C. Svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan skabte Hitler en hel generation af unge trofaste borgere?
- Hvorfor troede den tyske ungdom så fuldt og fast på regimet, at de var villige til at give livet for det?
- Hvordan tror du, at de unge reagerede efter krigen? Hvordan taklede de, at de havde været med til at opbakke et forbryderisk regime?
- Tror du, at ungdommen i Tyskland havde et valg – kunne man sige nej til *nazismen?
- Hvordan tror du, at du ville reagere? Ville du kunne sige nej?

Propaganda & Børn og unge (Niveau 3)

- Propaganda har i forbindelse med flere folkedrab været et magtfuldt redskab. Undersøg hvordan propaganda er blevet brugt under folkedrabet i Rwanda og under *Holocaust. Diskuter hvorfor propaganda er et så magtfuldt redskab. Tror du, at det er muligt at vildlede den danske befolkning eller sker det kun i diktatoriske regimer? Opstil nogle punkter for, hvordan man undgår at blive udsat for propaganda. Hvad skal man holde øje med, og hvordan kan man afsløre propaganda?
Se blandt andet www.folkedrab.dk/UNG og www.folkedrab.dk.
- I det meste af den vestlige verden hyldes ytringsfrihed som en menneskeret. Men det kan være svært at trække grænsen mellem ytringsfrihed og propaganda. I Danmark er der for eksempel stor uenighed om, hvorvidt den nazistiske radio 'Radio Oasen' skal have lov til at sende. Er ytringsfrihed altid ønskeligt? Diskuter.

Skyld og ansvar (Niveau 2)

A. Læs *Traudl Junges dialoguddrag og svar på følgende spørgsmål:

- Hvorfor tror du, at Traudl Junge bliver i bunkeren?
- Hvad siger Traudl Junge om sin tætte tilknytning til den nazistiske inderkreds i begyndelsen af filmen?
- Hvad siger hun til slut i filmen?
- Hvilket udsagn er du enig i – kan man undskylde sig med sin unge alder, eller er det ingen undskyldning? Og hvorfor synes du sådan? Diskuter om man har et medansvar uanset alder.
- Hvordan tror du, at Traudl Junges fortid har påvirket resten af hendes liv?

Traudl Junges dialog i begyndelsen af filmen, hvor hun taler om Hitler.

(Scene 1)

Traudl: Jeg føler, at dette barn ... Dette barnlige væsen burde jeg være vred på. Jeg kan ikke tilgive, at man ikke i tide genkendte dette umenneske.
At man ikke gennemskuede, hvad der lå gemt i ham.
Og frem for alt, at jeg så ubetænksomt sagde ja.
Jeg var jo ... jeg var jo ikke overbevist nationalsocialist.
Jeg kunne jo, da jeg kom til Berlin, have sagt nej.
"Jeg vil ikke være med. Jeg vil ikke sendes til førerhovedkvarteret."
Men jeg gjorde det ikke. Nysgerrigheden var for stærk.
Og på sin vis troede jeg jo ikke - at skæbnen ville anbringe mig et sted, hvor jeg ikke ville være.
Og alligevel har jeg svært ved at tilgive mig selv det.

Den rigtige Traudl Junge i slutningen af filmen. Traudl Junge blev betegnet som ung medløber. Hun døde i 2002.

(Efter scene 170)

Traudl: Naturligvis oplevede jeg rædslerne fra Nürnberg-processen - de 6 millioner jøder og omkomne af anden overbevisning eller race - som en rystende og forfærdelig kendsgerning. Men dengang forbandt jeg det ikke med min egen fortid. Jeg slog mig til tåls med, at jeg personligt var uden skyld. Og at jeg ikke havde vidst noget om det. Omfanget kendte jeg ikke. Men en dag gik jeg forbi den mindetavle - som var sat op for *Sophie Scholl i Franz-Joseph-Strasse.
Og da så jeg, at hun var af samme årgang som mig - og at hun blev henrettet det år, jeg kom til Hitler. I det øjeblik forstod jeg, at ung alder ikke er nogen undskyldning - men at man også kunne have opdaget visse ting.

Skyld og ansvar (Niveau 3)

- Undersøg hvad *'Die Weisse Rose' er. Hvad drev dem til at gøre oprør mod Hitler og hans regime?
Diskuter forskelle og ligheder mellem *Sophie Scholl og Traudl Junge. Læs gerne Traudl Junges dialoguddrag fra slutningen af filmen. Hvorfor tror du, at nogen vælger at sige fra mens andre følger med mængden?
- Man deler typisk aktørerne i et folkedrab op i fire kategorier – ofre, gerningsmænd, tilskuere og beskyttere. Undersøg hvad der ligger bag disse kategorier. Opstil nogle dilemmaer (de kan være fiktive, historiske, fra jeres egen hverdag – bare de er troværdige og mulige at forholde sig til) som tydeliggør, hvor vanskeligt det kan være at træffe valget mellem rollen som tilskuer eller beskytter. Præsenter dilemmaerne for hinanden og diskuter dem.
Se blandt andet www.folkedrab.dk og www.folkedrab.dk/UNG.

10. Tema 3: Det tyske folk som gerningsmand – og offer?

Anden Verdenskrig. *Holocaust. Det nazistiske Tysklands invasion af store dele af Europa. Ved krigens afslutning var op mod 6 millioner jøder og flere hundrede tusinde sigøjnere, handicappede, homoseksuelle og politiske modstandere blevet myrdet i *nazismens navn. De var blevet forfulgt og dræbt for at opfylde Hitlers ide om racerenhed og tysk overherredømme. Men filmen viser intet af dette.

I modsætning til de generelle skildringer af Anden Verdenskrig, handler *Der Untergang* ikke om de forbrydelser tyske *SS'ere og deres hjælpere begik mod de forfulgte grupper.

I stedet sætter filmen fokus på Hitler og de konsekvenser, hans visioner havde for Berlins tyske civilbefolkning i krigens sidste dage. Vi ser unge soldater, familier og børn i deres kamp for overlevelse i Berlins ruiner under de sovjetiske granatangreb, og vi ser hvordan gamle mænd, hjemsendte og sårede bliver henrettet på gaden af tyske *SS'ere for at være *desertører. Anden Verdenskrig medførte i sin sidste fase store lidelser for den tyske civilbefolkning. *De Allieredes omfattende bombardementer af tyske storbyer som for eksempel Berlin, Dresden og Hamborg efterlod store dele af byerne i ruiner og flere hundredetusinde mennesker dræbt eller på flugt. I Østeuropa gennemførtes i krigens sidste år omfattende fordrivelseskampagner, der ledte over 10 millioner tyskere på flugt fra landområder, der i flere generationer til dels havde været tyske.

I filmen omtaler Hitler på et tidspunkt det tyske folks lidelser som 'at de får som fortjent'. Hvordan virker dette udsagn, når vi som oftest betragter tyskerne, som nogle, der begik forfærdelige forbrydelser under Anden Verdenskrig? Er det i dette lys problematisk, at filmen fremstiller en del af det tyske folk som ofre? Eller er det omvendt måske lige netop nødvendigt for vores forståelse det tyske folks situation under krigen?

Generelle spørgsmål til temaet (Niveau 1)

- Beskriv nogle af de scener, der bliver vist fra Berlins gader. Hvad ser vi, og hvordan er stemningen?
- Sammenlign filmens gengivelse af livet i Berlins gader udenfor Førerbunkeren med livet indenfor. Hvilke forskelle er der?
- Der er forskellige scener, hvor Hitler taler om det tyske folk og dets betydning. Hvad siger han om det? Er der modsætninger i det han siger?
- Filmen fremstiller både tyskerne som ofre og gerningsmænd. Find forskellige eksempler på hver af disse fremstillinger (scener, dialoger, enkeltpersoner og deres handlinger).
- Skaber filmen mulighed for at opnå forståelse for det tyske folk? Har det tyske folk, som Hitler udtrykker det, fortjent dets lidelser? Hvorfor? – Hvorfor ikke?
- Hvorfor hedder filmen *Der Untergang*? Hvilken slags undergang er der tale om? Er titlen passende? På dansk hedder bogen bag filmen *Ragnarok*. Er det det samme?

Gerningsmand og offer – en modsætningsfyldt fremstilling? (Niveau 2)

A. Tænk på filmen som helhed og svar på følgende spørgsmål:

Hvem er helte, tilskuere, modstandere og ofre, og hvordan er de skildret? Er det problematisk/modsætningsfuldt?

Instruktøren Oliver Hirschbiegel siger i nedenstående kilde, at der er tale om en 'usædvanlig drejebog'. Hvad mener han med det? Diskuter hans udsagn.

Kilde: Fest, Joachim & Eichinger, Bernd: *Der Untergang. Das Filmbuch*. 2004, side 454.

"Det er en usædvanlig drejebog: Der er ingen dramaturgi, som opstiller protagonister, der har et problem at løse. Filmen har med sikkerhed ingen ubestrideligt positiv helt. Måske lidt Peter, som lærer sin lektie og derefter gennemgår en forandring, eller lægen Schenck, fordi han erindrer sig sin opgave, at hjælpe menneskene. På en måde Weidling, der som militærperson trods alt udviser mod og til sidst gør det rigtige, men jeg er faktisk ikke sikker på, om militærpersoner nogensinde gør det rigtige. Krigsforetagendet er grufuldt og grusomt, hvad enten man sejrer eller bliver besejret."

B. I forbindelse med 60-årsdagen for *de Allieredes bombing af Dresden den 13. februar 1945 demonstrerede tusindvis af højreekstremister og nynazister i byens gader med et opråb om at anerkende den tyske befolkning som ofre. Læs artiklen nedenfor om demonstrationerne og svar på følgende spørgsmål:

- Diskuter nynazisternes budskab.
- Hvilke argumenter er der for og imod?
- Hvilken betydning har det, at det er nynazister, der havde fremsat disse krav? Er du enig? Hvad synes du om begrebet 'bombing holocaust'?

Kilde: www.cnn.com, 14.02.2005.

Neo-Nazis march as Dresden remembers

DRESDEN, Germany (Reuters) -- Waving black flags and carrying banners, thousands of neo-Nazis have marched in Dresden, overshadowing the official 60th anniversary commemoration of one of the fiercest Allied bombing raids of World War II.

Before Sunday's march Chancellor Gerhard Schroeder pledged to stop far-right groups exploiting the anniversary and portraying Germany as a war victim while ignoring Nazi atrocities.

Police said at least 2,000 people joined the march.

Politicians voiced concern the march might turn into Germany's biggest far-right demonstration since the war -- that neo-Nazis might clash with residents planning to turn out in their thousands wearing white roses in a counter-protest.

British, American, French and Russian dignitaries were due to attend events meant to send a message of peace and reconciliation, while remembering the crimes of the Nazis and those cities which shared Dresden's fate.

Official ceremonies began with a wreath-laying ceremony at a mass grave while neo-Nazi marchers elsewhere in the city carried balloons saying: "Allied bomb terror -- then as now. Hiroshima, Nagasaki, Dresden and today Baghdad. No forgiveness, no forgetting."

One banner read: "The bombing holocaust will not be suppressed."

Dresden, untouched by bombing just months before the end of World War II, was 85 percent destroyed by two waves of British bombers on the night of Feb. 13, 1945. U.S. planes blasted the city the next day.

The official death toll is put at around 35,000, but many survivors believe the actual number was higher as bodies were reduced to ashes in the ensuing firestorm.

City ruined

"Thousands of innocent people, including many children and refugees, died in most terrible circumstances," Schroeder said in a statement on Sunday.

"One of the most beautiful cities in Europe was destroyed. We mourn today for the victims of war and violent Nazi rule in Dresden, Germany and Europe."

[...]

The anniversary has reopened a debate over how to mourn Germany's war dead while containing the resurgent far right.

Schroeder pledged to counter all attempts to distort history and hinted he would make a fresh attempt to ban the far-right National Democratic Party (NPD) which helped organize the march.

"We will use all means to counter these attempts to re-interpret history. We will not allow cause to be confused with effect," he said.

"This is our obligation to all the victims of the war and Nazi terror, especially and also the victims of Dresden."

Members of the NPD that sits in the Dresden-based Saxony state parliament provoked outrage last month by walking out of a commemoration of the liberation of Auschwitz concentration camp and calling the air raids a “bombing holocaust.”

Britain's ambassador to Germany, Sir Peter Torry, told Sunday's Tagesspiegel newspaper likening the bombing of Dresden to the Holocaust was “highly problematic” but played down the threat posed by the NPD. The Nazis killed 6 million Jews in the Holocaust during World War II.

“I would take the phenomenon seriously but not overrate it. The neo-Nazis got into Saxony's parliament but on a low turnout,” he was quoted as saying.

Fra CNN.com International

Gerningsmand og offer – en modsætningsfyldt fremstilling? (Niveau 3)

- Rollespil. I dag kæmper flere organisationer for anerkendelse af de lidelser tyskerne i Østeuropa gennemgik, da de i løbet af krigens sidste år blev fordrevet fra deres hjem under krigens afslutning og i årene derefter.
Inddel jer i klassen i 4 grupper, A1, A2, B1 og B2.
Gruppe A1 og A2: I har til opgave at finde oplysninger om og fra de organisationer, der kæmper for anerkendelse af de fordrevne tyskere som ofre. Hver gruppe fremlægger 2-3 argumenter for hvorfor jeres 'organisation' mener, at tyskerne er berettigede til at blive betragtet som ofre.
Gruppe B1 og B2: I har til opgave at finde oplysninger, der argumenterer imod denne anerkendelse. Inddrag for eksempel de synspunkter, som man kunne tænke sig nulevende polakker og andre ofre for *nazismens forbrydelser i Østeuropa ville have om denne anerkendelse. Hver gruppe fremlægger 2-3 argumenter imod anerkendelsen af de fordrevne tyskere som ofre.
- Diskussion. Man har i Tyskland i de sidste år diskuteret om man i Berlin skulle oprette et center til minde om de tyskere, der blev fordrevet fra Østeuropa under Anden Verdenskrig. Find information om diskussionerne, der fandt sted i forbindelse med dette. Diskuter blandt andet hvem du synes man skal tage hensyn til og hvem man opretter dette for. Hvad mon fordrivelsen har betydet for dem, det gik ud over? Og hvad betyder det for dem, hvis ikke man officielt anerkender de oplevelser, de har været udsat for?
- Diskussion. Lav en personkarakteristik af *SS-lægen Schenck. Find oplysninger om den virkelige professor og ernæringsinspektør Schenck. Hvordan passer dette med filmens fremstilling af ham? Find oplysninger om andre tyske *SS-lægers rolle under krigen. Hvilken rolle havde de? Hvordan passer det med, hvad man forstår ved det at være læge?

Kollektiv skyld – Kan en gruppe eller et folk være gerningsmænd? (Niveau 2)

A. Hvad betyder det, at en gruppe er gerningsmænd? Læs kilderne nedenfor om kollektiv skyld i forhold til et helt folk og svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan omtaler Karl Jaspers i kilde 1 hvilke egenskaber man kan tillægge kollektiver/ regimer?
- Hvad siger Jean Améry i kilde 2 om det tyske folk?
- Améry's tekst er fra 1966, betyder det noget?
- Diskuter hvordan Améry og Jaspers adskiller sig fra hinanden i deres opfattelse af, om en gruppe eller et kollektiv kan bære ansvar eller skyld.
- Hvad er forskellen på individets og gruppens eller kollektivets rolle?

Kilde 1: Karl Jaspers: *Die Schuldfrage. Ein Beitrag zur deutschen Frage*, Zürich 1946, side 18.

"Spørgsmålet er, i hvilken forstand et *fællesskab* og i hvilken forstand kun *den enkelte* kan blive dømt. Det er utvivlsomt formålstjenligt, at holde alle en stats statsborgere ansvarlige for følgerne af den pågældende stats handlinger. Her bliver fællesskabet ramt. Men dette ansvar er dog defineret og afgrænset, uden at lægge moralsk og metafysisk skyld på enkeltpersoner. Det rammer også de statsborgere, som er gået imod regimet og har talt imod de handlinger, der er tale om. Der er ligeledes et ansvar for medlemskab af organisationer, partier, grupper.

Kilde 2: Jean Améry "Resentments" fra *At the Mind's Limits*, 1999, side 76.

"It is understandable that the young people are free of individual guilt and of the collective guilt that results from its summation. [...] For as long as the German nation, including its young and youngest age groups, does not decide to live entirely without history – and there is no sign that the world's most history-conscious national community suddenly would assume such a position - it must continue to bear the responsibility for those twelve years that it certainly did not terminate itself. German youth cannot cite Goethe ... and ignore ... Himmler. It will not do to claim national tradition for oneself where it was honorable and to deny it where, as dishonor incarnate, it cast a probably imaginary and certainly defenseless opponent from the community of man."

B. I forbindelse med *Nürnberg-processerne i 1945-46 anklagede man ikke kun enkeltpersoner for deres egne gerninger. Der var også personer, der blev anklaget fordi de var medlemmer af organisationer, der blev betragtet som ansvarlige for alvorlige forbrydelser, som for eksempel *SS eller *værnemagten – eller fordi de havde været medlemmer af Hitlers regering.

- Det var og er meget usædvanligt, at man juridisk betragter en gruppe eller organisation for at bære skyld, og at man holder dens medlemmer ansvarlige for at have kendskab til organisationens gerninger. Hvorfor mon?
- Er du enig i denne fremgangsmåde?

Læs de nedenstående kilder, som er taget fra *Nürnberg-processerne.

- Skelnes der mellem individuel og kollektiv skyld? Hvordan?
- Diskuter forskellige syn på skyld og ansvar. Er der for eksempel forskel på om en gruppe eller et folk bærer ansvar eller om den bærer skyld?
- Er der nutidige eksempler på, at man straffer individer for at være medlem i en bestemt organisation eller gruppe?

Kilde 3: Det Internationale Militærtribunals Charter.

Artikel 9

Ved enhver retssag mod et individ, som var medlem af en gruppe eller organisation, kan Tribunalet erklære (i forbindelse med en hvilken som helst gerning, som individet kan blive dømt for), at den gruppe eller organisation, som individet var medlem af, var en kriminel organisation.

Artikel 10

I sager, hvor en gruppe eller organisation erklæres kriminel, har enhver kompetent national myndighed fra en signatarmagt ret til at retsforfølge individer for deres medlemskab deri ved en national-, militær- eller besættelsesdomstol. I enhver af sådanne sager vil den pågældende gruppes eller organisations kriminelle natur blive anset for bevist og skal ikke blive betvivlet.

Kilde 4: Uddrag af en tale af den tyske forsvarsadvokat Kubuschok foran Nürnberg-Tribunalet.

”At erklære en organisation kriminel betyder, at ikke alene organisationen som sådan, men først og fremmest det enkelte medlem stemples som kriminelt. En sådan erklæring betyder derfor en endelig strafudmåling i form af et overordnet tab af ære for hvert enkelt medlem [...] Hvert eneste medlem af organisationen ville være omfattet af denne stemping og den ville klæbe til ham, hvad enten de følgende retssager blev udført mod enkeltstående medlemmer eller ej.”

Kilde 5: Uddrag fra dommen i den første Nürnberg-proces.

”...kriminelt skyld er individuel og massestraf bør undgås. Hvis Tribunalen er overbevist om en organisations eller gruppes kriminelle skyld, bør det ikke tøve med at erklære den kriminel. [...] På den anden side bør Tribunalen så vidt muligt sikre sig, at sådanne erklæringer af kriminalitet bliver udformet sådan, at uskyldige personer ikke vil blive straffet.”

Kollektiv skyld – Kan en gruppe eller et folk være gerningsmænd? (Niveau 3)

- Hvad betyder 'skyld'? Lav en brainstorming over hvad ordet 'skyld' betyder. Find derefter forskellige definitioner af skyld indenfor for eksempel jura og forskellige religiøse retninger. Diskuter dem overfor hinanden. Kan man gradbøje skyld i forhold til hvem, der begår gerningen? Er skyld afhængig af hvem, der begår forbrydelsen, eller hvordan forbrydelsen opfattes af andre (for eksempel ofrene)?
- Var de tyske soldater alle skyldige? I Tyskland er der i 1990'erne lavet en meget omdiskuteret udstilling om tyske soldater i *værnemagten. Find materiale om udstillingen og diskuter blandt andet, hvordan man kan betegne disse soldater. Er de blot soldater eller er de ansvarlige for de forbrydelser, der blev begået i den tyske nations navn? Kan soldater, der deltager i krig overhovedet være uskyldige? Eller er der tale om en anden form for skyld?
- Kollektiv afstraffelse. Find information om fordrivelsen af tyskere fra deres hjem i tidligere tyske områder i Østeuropa. Hvad var begrundelsen for at fordrive dem? Diskuter hvordan man sammenstillede det at være tysk med det at være skyldig. Inddrag eventuelt kilde 1 og 2.

”De får som fortjent” – Hitlers syn på det tyske folk (Niveau 2)

A. Læs nedenstående dialoguddrag og svar på følgende spørgsmål:

- Hvordan omtaler Hitler det tyske folk?
- Prøv ud fra de udvalgte dialoger at beskrive relationen mellem Hitler og det tyske folk.
- Hvorfor siger Hitler, at de får som fortjent?

Hitler og *Albert Speer, Hitlers rustningsminister, står sammen på Hitlers kontor. Hitler er vred og slår med hånden i bordet.

(Scene 30A)

- Hitler: Hvor fjenden end trænger frem skal han ikke finde andet end en ødemark.
Speer: Det er dødsdommen over det tyske folk. Ingen strøm, ingen gas, intet rent vand, ingen kul, ingen trafik. Hvis jernbaner, kanaler, dokker, skibe og lokomotiver går til grunde bliver vort land kastet tilbage til middelalderen. Med denne ordre berøver De folket enhver mulighed for at overleve.
Hitler: Taber vi krigen, er det ligegyldigt, om også folket går til grunde. Det er ikke nødvendigt at tage hensyn til det fornødne for folkets overlevelse. Det er bedst selv at ødelægge disse ting. Viser folket sig svagt, er det kun naturligt, at det bliver udryddet.
Speer: Det er Deres folk. Det er Dem, der er Fører.
Hitler: De, der bliver tilbage efter krigen - er alligevel kun de ringeste, for de gode er faldet.

General Mohnke er netop ankommet til bunkeren for at bede Joseph Goebbels om at standse *folkestormen, der forgæves forsøger, at holde stand mod den store sovjetiske overmagt.

(Scene 49)

- Goebbels: Hvad kan jeg gøre for Dem?
Mohnke: Russerne mejer folkestormen ned. De har hverken kamperfaring eller brugbare våben.
Goebbels: Deres manglende erfaring opvejes af deres tro på den endelige sejr.
Mohnke: Hvis De ikke kan bevæbne folkene, kan de ikke slås. De dør omsonst.
Goebbels: Jeg fornemmer ingen medfølelse. Jeg gentager: Ingen medfølelse. Folket har selv valgt sin skæbne. Det kommer som en overraskelse for mange. De skal ikke nære illusioner. Vi har ikke tvunget det tyske folk. De har selv bedt om det. Nu får de endda deres lille hals skåret over.

Hitler står og arbejder, da rustningsminister Albert Speer kommer ind på hans kontor. Hitler fortæller ham om de store drømme, han har haft for det tyske folk.

(Scene 84)

- Hitler: Jeg kan kun rose mig af, at jeg har bekæmpet jøderne med åben pande - og at jeg har rensset det tyske territorium for den jødiske gift. Det falder mig let at forlade det. Kun dette ene øjeblik ... Og så evig hvile.
Speer: Men skån folket, min Fører.
Hitler: Hvis mit eget folk bukker under for prøvelsen, græder jeg tørre tårer. De får som fortjent.

"De får som fortjent" – Hitlers syn på det tyske folk (Niveau 3)

- Hitler mod sit folk. Find oplysninger om Hitlers såkaldte Nero-ordre. Hvad gik den ud på? Hvorfor er den kaldt Nero-ordren? Hvorfor gav Hitler denne ordre? Hvordan passer dette med Hitlers ide om, at det tyske folk skulle være centrum for et tysk verdensherredømme?
- Hitler var inspireret af videnskabsmanden Charles Darwins ideer om arternes udvikling. Find oplysninger om Darwin og hans teorier om menneskets udvikling. Hvordan kan dette forklare, at Hitler kunne mene, at der også var tyskere, der måtte dø for at opnå tysk verdensherredømme?
- 'De får som fortjent' – forskellige vinkler. Find oplysninger om de sovjetiske soldaters fordrivelser af tyskerne i de østeuropæiske områder. Diskuter Hitlers opfattelse af skyld overfor den skyld som de sovjetiske og østeuropæiske soldater tillagde den tyske befolkning i Østeuropa.

11. Persongalleri

Braun, Eva: (1912–1945). Hitlers elskerinde fra 1929. Eva Braun og Hitler levede hver for sig i mange år og optrådte aldrig sammen i officielle sammenhænge, hvorfor karakteren af deres forhold var ukendt for både offentligheden og mange folk tættere på Hitler. Det er uvist, hvorvidt Eva Braun kendte til omfanget af Hitlers forbrydelser – efter alt at dømme blev der ikke diskuteret politik i hendes nærvær. Hun var Hitlers hustru en enkel dag; de blev gift dagen inden de sammen begik selvmord.

Fegelein, Hermann: (1906–1945). Generalløjtnant i *SS. Arbejdede sig med stor charme og skrupelløshed ind i Hitlers inderkreds og giftede sig i 1944 med *Eva Brauns søster, Margrete. Ca. 20.000 jøder blev myrdet under Fegeleins ledelse mellem 1942-44 i det besatte Polen og Sovjetunionen. Den 26. april 1945 forsvandt han fra førerbunkeren, og han blev anklaget for landsforræderi, fordi Hitler mente, at han kendte til *Himmlers planer om at slutte fred med vestmagterne. Den 29. april blev han, trods svigerinden Eva Brauns bønner, henrettet efter Hitlers ordre.

Goebbels, Joseph: (1897–1945). Propagandaminister i det nazistiske Tyskland. Iscenesatte førerkulten omkring Hitler og forfølgelsen af jøder, såsom *Krystalnatten, anti-jødiske film m.m. Fra 1944 ledede han den samlede krigsindsats og i Hitlers testamente blev han udnævnt til rigskansler. Sammen med sin kone *Magda begik Joseph Goebbels selvmord den 1. maj 1945, efter at parret havde dræbt deres seks børn med gift.

Goebbels, Magda: (1901–1945). Fra 1931 gift med *Joseph Goebbels. Goebbels-parret med deres seks børn stod for mange nazister som en nazistisk mønsterfamilie, og da Hitler var ugift indtil kort før sin død, var Magda Goebbels *Det Tredje Riges førstedame. Hun var også den første til at modtage en særlig æresbevisning, 'Æresordenen for den tyske Mor'. Som overbeviste nazister forgiftede hun og Joseph Goebbels deres børn, da det stod klart, at Berlin ville falde. For Magda Goebbels var et liv uden *nazisme ikke værd at leve, og hun ønskede heller ikke, at hendes børn skulle vokse op i en verden uden *nazisme.

Göring, Hermann: (1893–1946). Chef for det tyske luftvåben, Luftwaffe. Fik som den eneste det nazistiske Tysklands højeste rang, da han i 1940 blev udnævnt til rigsmarskal. Blev i krigens sidste dage frataget alle sine poster af Hitler og udstødt af nazistpartiet, fordi han luftede sin tvivl om, hvorvidt Hitler var i stand til at udføre sit embede som Tysklands leder. Dømt til døden ved krigsforbryder-processen i Nürnberg, men begik selvmord i fængslet inden dommen kunne blive eksekveret.

Hewel, Walther: (1904–1945). Blev i 1939 en del af Hitlers inderkreds som udenrigsministerens permanente repræsentant hos Hitler. Han havde stor erfaring med udenrigspolitik og var kendt som en dygtig diplomat. Hitler satte stor pris på Hewel, som til det sidste var fuldt ud loyal overfor ham. Under flugten fra førerbunkeren efter Hitlers død begik han selvmord ved at skyde sig for, at undgå at blive fanget af de sovjetiske tropper.

Himmler, Heinrich: (1900–1945). Rigsfører for *SS. Han udviklede SS til en brutal terrororganisation, opbyggede kz-lejr-systemet og bestred før og under krigen adskillige magtfulde positioner, blandt andet som indenrigsminister og øverstbefalende for hjemmehæren. Det gjorde ham til én af de mest indflydelsesrige mænd i det nazistiske Tyskland. Hen imod slutningen af krigen forsøgte han at forhandle sig til en separat fred

med vestmagterne. Hitler betragtede det som forræderi og beordrede derefter hans arrestation. Himmler blev dog taget til fange af britiske styrker den 23. maj 1945, hvorefter han begik selvmord.

Hitler, Adolf: (20. april 1889–30. april 1945). Født i Østrig, men flyttede i 1913 til Tyskland, hvor han året efter meldte sig til tysk krigstjeneste i Første Verdenskrig. Efter krigen blev han medlem af det nazistiske arbejderparti (NSDAP), som han var leder af fra 1921. Med sin dygtige retorik formåede han at tiltrække mange tyskere til *nazismen og blev folkevalgt rigskansler fra 1933 – og selvbestaltet *Fører' fra 1934. Hitlers mål var at skabe et racemæssigt 'rent' Tyskland, som skulle vinde verdensherredømmet og vare i tusind år, og sikre det tyske folk *'Lebensraum'. Denne raceideologi blev startskuddet for udryddelsen af millionvis af jøder i *Holocaust og forfølgelse af andre grupper. Ved angrebet på Polen i 1939 påbegyndte han Anden Verdenskrig. I løbet af krigen blev Hitler mere og mere uberegnelig og flyttede eksempelvis rundt med fiktive tropper i krigen sidste uger, fordi han nægtede at indse, at krigen var tabt. Da han forstod, at nederlaget var uundgåeligt, begik han sammen med *Eva Braun selvmord i førerbunkeren den 30. april 1945.

Junge, Traudl (Gertraud): (1920–2002). Som 22-årig Hitlers sekretær fra november 1942 og frem til hans død den 30. april 1945. Hun renskrev blandt andet hans breve, taler og politiske og private testamente. Først efter krigen begyndte Traudl Junge efter eget udsagn at forstå, hvilke forbrydelser der egentlig var blevet begået omkring hende, og hun måtte overveje, om det var nogen undskyldning, at hun havde været så ung og naiv. Hun var kortvarigt i forhør hos amerikanerne, der dog hurtigt løslod hende. Allerede i 1947 nedskrev hun sin beretning, der i bearbejdet form blev udgivet i 2002. I 2003 udkom den på dansk med titlen *Til den bitre ende. Hitlers sekretær fortæller om sit liv*.

Speer, Albert: (1905–1981). Fra 1942 var Speer én af de mest magtfulde mænd i Tyskland og fungerede som Hitlers højre hånd i sin stilling som minister for våben og oprustning og med ansvar for krigsøkonomien. Speers udnyttelse af millioner af tvangs- og slavearbejdere for at øge rustningsproduktionen var med til at forlænge krigen. Da han efter krigen afslutning blev tiltalt for krigsforbrydelser ved *Nürnberg-processerne i 1946, tilstod Speer - ulig de andre anklagede fra *Det Tredje Riges ledelse – nazisternes forbrydelser og erklærede, at kravet om at efterkomme ordrer ikke frikendte hverken ham eller andre for skyld i udførelsen af dem. Samtidig hævdede han, at han ikke havde haft kendskab til omfanget af de forbrydelser, der blev begået under krigen. Ved sine tilståelser undgik Speer dødsstraf og blev i stedet idømt 20 års fængsel.

12. Tidslinjer

Førerbunkeren: April-maj 1945

De sidste måneder af krigen tilbragte Hitlers og hans stab i den såkaldte Førerbunker, der lå nogle få hundrede meter syd for Brandenburger Tor i Berlin. Bunkeren blev opført i begyndelsen af 1940'erne som beskyttelsesrum med ca. 90 rum. Udover Hitler befandt en del af styrets spidser sig i bunkeren, deriblandt propagandaminister *Joseph Goebbels, en række generaler og officerer og andet personale, som for eksempel Hitlers sekretær *Traudl Junge.

- 15. april: Hitlers elskerinde, *Eva Braun, ankommer til førerbunkeren.
- 20. april: Styrets topfolk samles for at fejre Hitlers 56-års fødselsdag. Om aftenen forlader de fleste regeringsmedlemmer - deriblandt *Himmler, *Speer og *Göring - i hast Berlin, fordi de sovjetiske styrker fortsat angriber byen.
- 21. april: Sovjetiske granater rammer for første gang regeringshovedkvarteret.
- 22. april: Størstedelen af den militære ledelse forlader bunkeren for at flytte ud til Göring i hans hovedkvarter, Obersalzberg i Alperne. Goebbels bekendtgør, at han vil blive i Berlin sammen med Hitler. Kort efter ankommer *Magda Goebbels med deres seks børn til bunkeren.
- 23. april: Hitler udnævner en general til øverstbefalende for styrkerne i Berlin. Göring spørger per telegraf, om kommandomyndigheden ikke skal overdrages til ham og stiller derved spørgsmålstegn ved Hitlers autoritet. Hitler afviser Göring og beordrer hans arrestation. Dagen efter fængsles Göring af Obersalzbergs *SS-enhed.
- 28. april: Om eftermiddagen dikterer Hitler sit politiske og private testamente til sin sekretær, Traudl Junge. I den nordtyske by Lübeck forhandler Himmler på egen hånd med amerikanerne, i håb om at få en fredsaftale i stand, der bedre tjener hans egen sag. Han bliver afvist – amerikanerne kræver ligesom de sovjetiske styrker betingelsesløs *kapitulation. Da Hitler hører om disse *kapitulations-forhandlinger, bliver han ude af sig af raseri.
- 29. april: Hitler og Eva Braun bliver gift.
- 30. april: Mandskabet i bunkeren modtager besked om, at det ikke kan lykkes nogle delinger at komme dem til undsætning. Hitler og hans kone begår sammen selvmord om eftermiddagen. Umiddelbart efter bliver ligene brændt i haven udenfor bunkeren.
- 1. maj: En *værnemagts-general prøver at forhandle en fred på plads med Sovjet, men vil ikke kapitulere betingelsesløst, som de sovjetiske styrker kræver. Magda Goebbels dræber sine børn med giftpillen. Derefter skyder Joseph Goebbels først Magda, så sig selv. Traudl Junge og resten af beboerne, undtagen tre, forlader bunkeren.
- 2. maj: Berlins øverstbefalende meddeler byens *kapitulation og kører rundt og beordrer alle til at indstille krigshandlingerne. I bunkeren begår to af de tilbageværende officerer selvmord. Om eftermiddagen bliver bunkeren officielt indtaget af sovjet-tropper.

Efter krigens afslutning forsøgte man i 1947 og 1959 forgæves at sprænge førerbunkeren i luften for at forhindre, at den kom til at fungere som valfartssted for gamle og nye nazister. Den blev i stedet overdækket med sand. Et par år efter Murens fald blev rester af bunkeren gravet frem igen. I dag bliver der bygget et mindesmærke for ofrene for *Holocaust ved stedet.

Slaget om Berlin: April-maj 1945

I slutningen af april 1945 trængte sovjetiske tropper ind i Berlins forstæder. Inden da var byen blev udsat for utallige bombeangreb, der havde dræbt ca. 50.000 og tvunget 3 millioner andre i skjul.

- 16.-20. april: Slaget om Berlin indledes. Kun 150.000 dårligt udrustede soldater er endnu tilbage til at forsvare byen. *Goebbels forsøger derfor forgæves at samle en hær af gamle mænd og drenge – den såkaldte *folkestorm. Mange 'folkestormere' og soldater forsøger at skjule sig, men mange bliver tvunget til kamp eller hængt som forrædere.
20. april: Et rygte om, at der vil blive uddelt madrationer i anledning af Hitlers fødselsdag, lokker mange berlinere op fra beskyttelsesrummene. Ude i det fri er de sårbare overfor sovjetiske granatangreb, og mange civile bliver dræbt. Efter Hitlers ordre begynder *SS-folk at ødelægge alt brugbart i byen.
27. april: *Den Røde Hær omringer Berlins midte. For at forsinke sovjet-styrkerne åbner SS-folk for vandet i Berlins underjordiske kanaler, hvor mange berlinere har søgt tilflugt. Hundreder af civile drukner.
28. april: *Den Røde Hær trænger gennem de tyske forsvarslinjer og omringer førerbunkeren.
30. april: Hitler begår selvmord i førerbunkeren. *Den Røde Hær nærmer sig Rigsdagen. Stadigt hårdere gadekampe kræver tusindvis af civile ofre.
2. maj: Den øverstbefalende for styrkerne i Berlin forsøger at overgive byen til Sovjet ved at underskrive en *kapitulations-erklæring. Kampene fortsætter dog frem til den 8. maj.
- 7.-8. maj: Den øverstbefalende kapitulerer på hele Tysklands vegne, men må gentage handlingen i Berlin dagen efter, da nyheden om fredsforhandlingerne ikke er nået frem.

Slaget om Berlin kostede omkring 100.000 civile berlinere og ca. 150.000 tyske soldater og 'folkestormere' livet. 300.000 sovjetiske soldater blev dræbt eller såret.

Anden Verdenskrig og Holocaust

Krigen 1939-45 involverede lande på alle kontinenter. Under krigen udryddede nazisterne millioner af jøder og forfulgte og dræbte hundredetusinder af sigøjnere, homoseksuelle, handicappede og politiske modstandere. Den side af det nazistiske regime bliver ikke skildret i filmen, men er helt central for forståelsen af Hitler og *nazismen. I denne tidslinje nævnes der centrale begivenheder for krigen i Europa og *Holocaust.

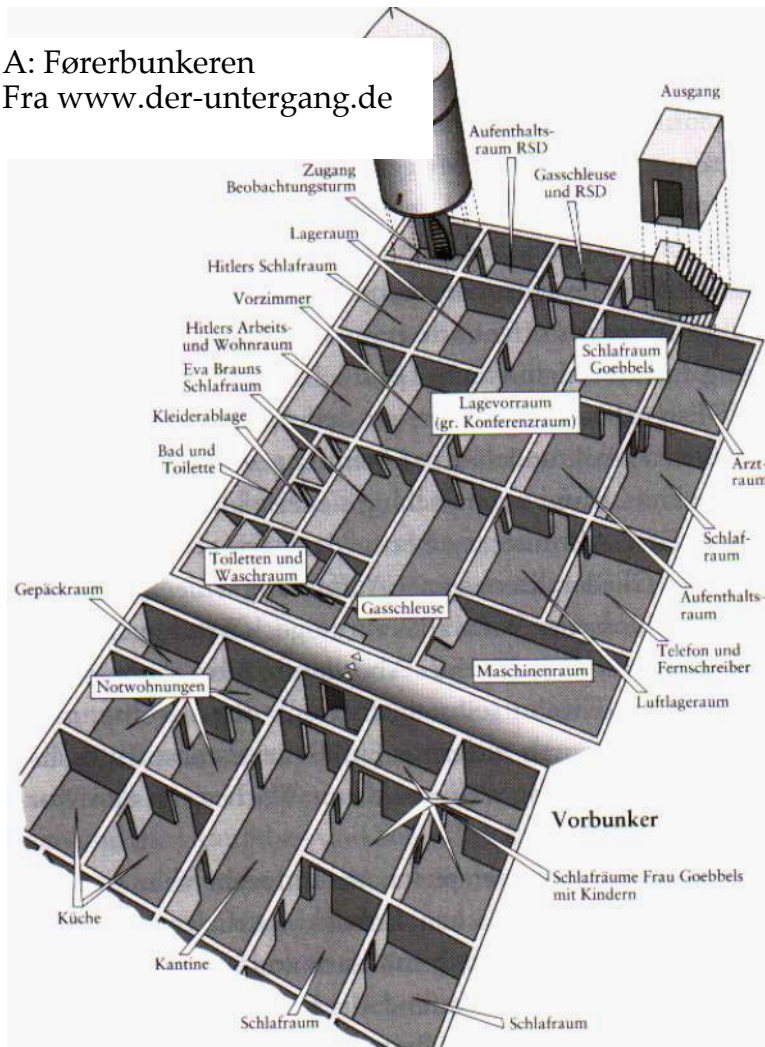
- 1918-19: Tyskland taber Første Verdenskrig og skal betale enorme krigsskadeerstatninger som led i *Versailles-fredsftalen, som mange tyskere finder urimeligt hård og ydmygende.
- 1920: Tysk Nationalsocialistisk Arbejderparti (NSDAP) grundlægges, året efter bliver Hitler leder. NSDAP mener blandt andet, at 'ariere' (hvide) er andre 'racer' overlegne – især jøder anses for at være 'undermennesker' – og at tyskerne har krav på mere *'Lebensraum' i Europa.
- 1932: Tyskland er plaget af arbejdsløshed, og NSDAP bliver ved valget landets største parti.
- 1933: Januar: Hitler udnævnes til rigskansler. Marts: Den første kz-lejr oprettes. Den første jøde- og sigøjnerfjendske lovgivning vedtages.
- 1935: *Nürnberg-lovene, der fratager jøderne deres borgerrettigheder, vedtages – for eksempel mister alle tyske jøder deres statsborgerskab. Tyskland iværksætter en kraftig militær oprustning.
- 1938: Marts: Tyskland invaderer Østrig. November: Titusinder af jøder udsættes for vold og hærværk under *Krystalnatten.
- 1939: Marts: Tyskland bemægtiger sig en del af Tjekkiet. Tyskland og Sovjetunionen indgår en ikke-angrebspagt, så Tyskland i september kan invadere Polen uden sovjetisk modstand. Som reaktion erklærer England og Frankrig krig mod Tyskland.
- 1940: Tyskland invaderer Danmark, Norge, Belgien, Holland, Luxembourg og Frankrig.
- 1941: April: Tyskland invaderer Jugoslavien og Grækenland. Juni: Tyskland angriber Sovjetunionen og bryder dermed ikke-angrebspagten. December: Gasninger af jøder bliver sat i system i udryddelseslejren Chelmo i Polen.
- 1942: Januar: Nazisterne afholder Wannsee-konferencen. Her bliver massedrabet på jøderne endeligt aftalt. August: Seks udryddelseslejre er i funktion. Et afgørende slag ved Stalingrad i Sovjetunionen stopper den tyske fremmarch.
- 1943: Januar: De tyske styrker kapitulerer ved Stalingrad og mere end 90.000 soldater bliver sendt i krigsfangenskab. September: *De Allierede tvinger Italien til *kapitulation.
- 1944: 6. juni (D-dag): Allierede styrker går i land på Frankrigs kyst. Under et massivt angreb knuser *Den Røde Hær store dele af den tyske hær i Hviderusland og Polen. Fra oktober søger nazisterne at slette alle spor efter udryddelseslejrene, blandt andet ved at sprænge gaskamre og krematorier i luften.
- 1945: 27. januar: *Den Røde Hær befrier udryddelseslejren Auschwitz. April: Amerikanske og sovjetiske styrker mødes for første gang i Tyskland. 30. april: Hitler begår selvmord i Berlin. 4. maj: De tyske styrker i Danmark, Holland og Norge kapitulerer. 7.-8. maj: Tyskland kapitulerer fuldstændigt.

Anden Verdenskrig kostede mere end 50 millioner mennesker livet – under *Holocaust blev 6 millioner jøder myrdet i udryddelseslejre og ved massehenrettelser. Størstedelen af krigens ofre var sovjetiske soldater og civile – omkring 25 millioner mennesker. Næsten 5,3 millioner tyskere, både soldater og civile, menes at være omkommet under krigen.

13. Kort

A: Førerbunker
Fra www.der-untgang.de

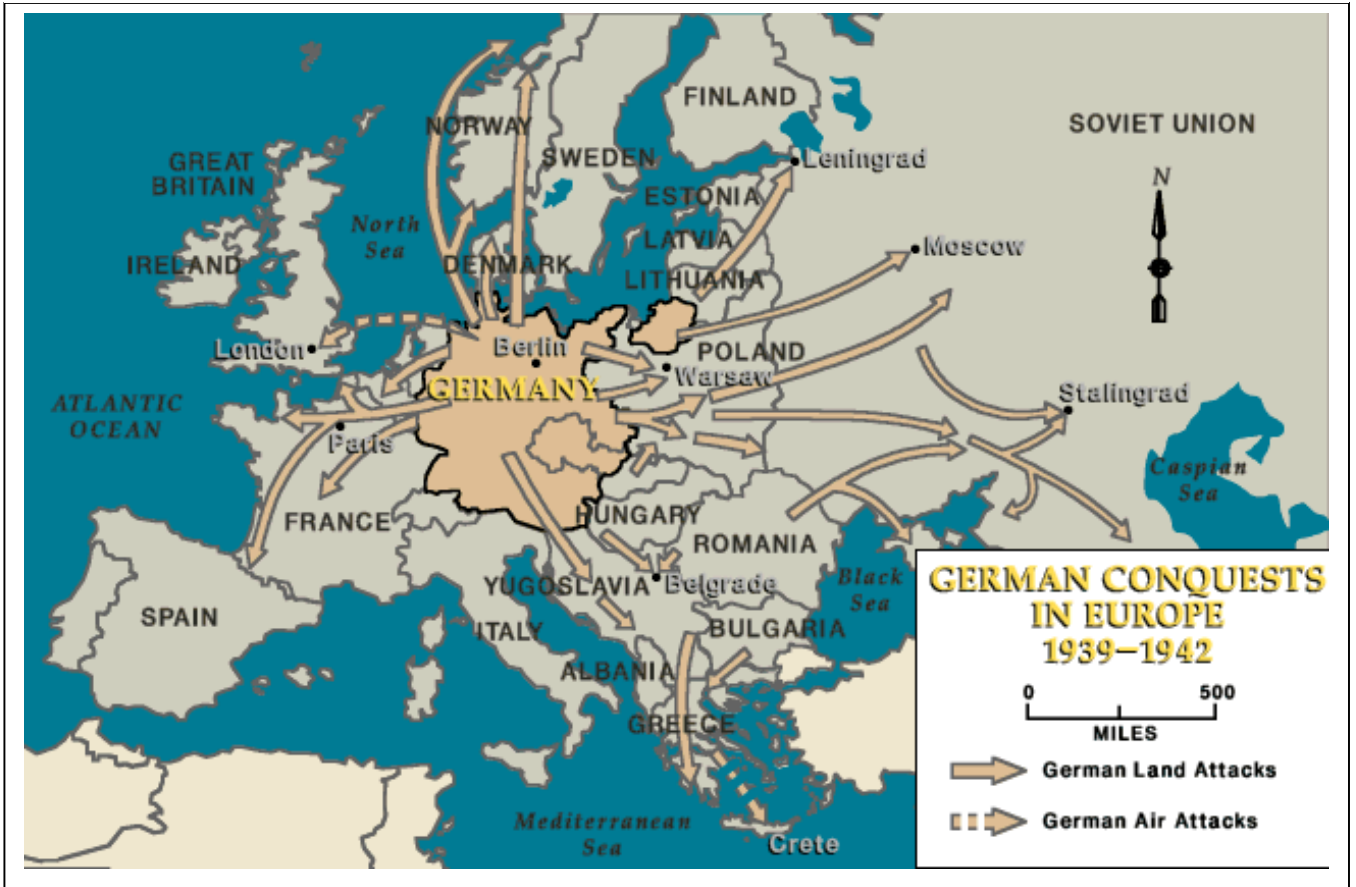

Führerbunker: Førerbunker
Zugang: Indgang
Beobachtungsturm: Observationstårn
Lageraum: Konferencerum
Schlafraum: Soveværelse
Vorzimmer: Forværelse
Arbeits- und Wohnraum: Arbejds- og opholdsrum
Kleiderablage: Garderobe
Bad und Toilette: Bad og toilet
Toiletten und Waschräume: Toiletter og vaskerum
Gepäckraum: Opbevaringsrum
Notwohnungen: Nødboliger
Küche: Køkken

Kantine: Kantine
Kinder: Børn
Vorbunker: Forbunker
Maschinenraum: Maskinrum
Gasschleuse: Gassluse
Luftlageraum: Luftkonferenceværelse
Telefon: Telefon
Fernschreiber: Fjernskriver
Aufenthaltsraum: Opholdsrum
Lagevorraum (grosser Konferenzraum):
Mødekorridor (det store conferenceværelse)
Arzt-raum: Lægeværelse
Ausgang: Udgang
RSD: Rigssikkerhedstjeneste

B: Øverst: Tysklands erobringer i Europa

Nederst: *De Allieredes fremmarch i Europa, fra US Holocaust and Memorial Museum, www.ushmm.org

14. Ordforklaringer

De Allierede: Alliance under Anden Verdenskrig bestående af 26 nationer ledet af Storbritannien, USA og Sovjetunionen, der kæmpede mod Tyskland, Japan og Italien (også kendt som Aksemagterne). Af ideologiske årsager ville de tyske generaler i bunkeren hellere overgive sig til den amerikanske general Eisenhower end til de sovjetiske styrker.

Den Røde Hær: Betegnelse for Sovjetunionens hær mellem 1918 og 1946, hvor den skiftede navn til Den Sovjetiske Hær. Egentlig en forkortelse for 'Arbejdernes og Bøndernes Røde Hær', hvor 'røde' henviser til det blod, som arbejderklassen i den kommunistiske ideologi må udgyde i kampen mod kapitalismen. Da Tyskland angreb Sovjetunionen i 1941 bestod *Den Røde Hær af ca. 1,5 millioner mand, men i løbet af krigen voksede hæren med 15-20 millioner. Heraf blev mellem 7 og 10 millioner dræbt. Det var *Den Røde Hær, der i foråret 1945 angreb og indtog Berlin, hvorefter nazisterne overgav sig.

Det Tredje Rige: Den nazistiske betegnelse for Tyskland 1933-45. Det var opfattelsen, at det nazistiske Tyskland var videreførelsen af Det Tysk-Romerske Kejserrige 962-1806 og Det Wilhelmiske Kejserrige 1871-1918. Den nazistiske ambition var at skabe et rige, der ligesom det Tysk-Romerske Kejserrige skulle vare tusind år. Som en del af dette 'Tusindårsrige', som det blev kaldt, ønskede nazisterne at skabe et Stortyskland med Berlin, der skulle omdøbes til Germania og ombygges efter chefarkitekten *Albert Speers design, som hovedstad.

Fører: (Fra tysk *Führer*). Adolf Hitler brugte denne titel fra 1921 som leder af nazistpartiet, og fra 1934 blev det hans officielle titel. Betegnelsen blev brugt som led i stiftelsen af kulten omkring hans person. For eksempel skulle soldater i den tyske hær aflægge 'Førereden' og dermed sværge troskab over for Hitler – og ikke over for landet - ligesom også de nazistiske ungdomsbewegelser skulle hylde Hitler.

Die Greifer og Desertør: Betegnelse for de *SS-enheder, der opsporede og arresterede *desertører* efter Hitlers parole 'En soldat kan dø, men en desertør *skal* dø'. En desertør er en person, der forlader militærtjenesten uden tilladelse, og i mange lande straffes desertører med fængselsstraf. Endnu i de sidste dage inden overgivelsen blev mange desertører hevet frem og gennet i angrebsgrupper eller hængt af Hitler-tro nazister, som regnede det for deres pligt at kæmpe til sidste mand, selvom krigen var tabt. Først i 1996 vedtog det tyske Forbundsråd, at domme over desertører under det nazistiske styre var ugyldige.

Folkestormen: (Fra tysk *Volkssturm*). I efteråret 1944 beordrede Hitler folkestormen som en støtte til de regulære *værnemagtsstyrker. Den skulle bestå af de våbenføre mænd mellem 16 og 60 år, der var tilbage. Som krigen skred frem blev både ældre mænd og meget unge piger og drenge brugt som soldater. Mange af de 'folkestormere', der, uden træning og med dårlig udrustning, forsøgte at forsvare Berlin i krigens sidste dage, var børn.

Holocaust: (Græsk for brændoffer). Begrebet bliver anvendt om *nazismens forsøg på at udrydde jøderne under Anden Verdenskrig. Holocaust kostede ca. 6 millioner jøder livet, hvilket svarede til 2/3 af Europas samlede jødiske befolkning. Mere end 1.5 mio. blev dræbt ved nedskydning og ca. 4 mio. blev myrdet i udryddelseslejre, som for eksempel Auschwitz-Birkenau. Nazisterne forfulgte desuden folk der kun var af delvis jødisk

herkomst, samt visse ikke-jødiske folkegrupper, først og fremmest sigøjnere. Det anslås at op mod 220.000 sigøjnere blev myrdet.

Kapitulation: Andet ord for overgivelse. Berlin kapitulerede den 2. maj 1945 efter kampe mellem tyske og sovjetiske tropper i hovedstaden. Tysklands kapitulation skete af to omgange – den 7. maj 1945 til vestmagterne og den 8. maj til de sovjetiske styrker.

Krystalnatten: (fra tysk *Reichskristallnacht*). Den 9.-10. november 1938 iværksatte den nazistiske regering et nøje planlagt angreb mod de jødiske samfund i Tyskland. Mere end 1500 synagoger og 7000 jødisk ejede forretninger blev vandaliseret og ødelagt. Over 25.000 jøder blev arresteret og sendt i koncentrationslejre, og omtrent 100 jøder blev myrdet under optøjerne. Krystalnatten blev af mange opfattet som det første tegn på, at det, der senere blev kaldt *Holocaust, ville udvikle sig.

Lebensraum: Nazisternes slagord for deres plan om mere territorium til det tyske folk. Ideen var at indlemme østeuropæisk landbrugsland og områder rige på råstoffer, således at Tyskland på sigt kunne blive selvforsynende. Der kunne dog kun blive plads til de tyske tilflyttere ved at fordrive de mennesker, der allerede boede der. Da de var af slavisk afstamning, var de ifølge den tyske racelære en underlegen 'race'. Angrebet på Sovjetunionen i 1941 var derfor et forsøg på at realisere 'Lebensraum' i øst.

Nazisme: Sammentrækning af ordet 'nationalsocialisme'. Politisk strømning og ideologi der dannede grundlag for nazistpartiet i Tyskland i 1920-1940'erne, og for det nazistiske Tredje Rige 1933-1945. Byggede på tanken om et stærkt fællesskab indenfor den samme nation, folk eller 'race' og blev i Tyskland måden, hvorpå man søgte at udelukke alle, der ikke var af 'tysk blod', fra det nationale fællesskab. En anden central idé var *'Lebensraum', som betegner nazisternes ambition om mere territorium til det tyske folk. I sin politik var nationalsocialisme i Tyskland antidemokratisk og bygget op omkring et autoritært 'Fører'-princip.

Nürnberg-lovene: Den 15. september 1935 vedtog den tyske Rigsdag et sæt love, der gjorde den nazistiske anti-jødiske overbevisning til en del af landets lovgrundlag. I lovene blev det blandt andet forbudt for jøder og ikke-jøder at indgå ægteskab for at 'beskytte' det tyske blod, og jøder blev frataget deres statsborgerskab og dermed en lang række borgerrettigheder. Nürnberg-lovene gjorde det nemmere for nazisterne at vedtage endnu strengere love i de efterfølgende år, eksempelvis om at jøder skulle bære davidstjerne og leve i ghettoer, adskilt fra resten af befolkningen.

Nürnberg-processerne: En række retssager der blev ført i den sydtyske by Nürnberg i 1945-1946 mod ledende nazister og andre tyske krigsforbrydere, med det formål at straffe dem for forbrydelser begået under krigen. Processerne, der blev organiseret af Storbritannien, Frankrig, USA og Sovjetunionen, var de første internationale retssager nogensinde og dannede grundlag for senere internationale krigsforbryderdomstole. Ved den første Nürnberg-proces blev blandt andre *Albert Speer, *Hermann Göring og en række *værnemagtsgeneraler anklaget og dømt for deres gerninger.

Sophie Scholl/Hvide Rose: Mellem juni 1942 og februar 1943 var bevægelsen »Den Hvide Rose« aktiv i München. Det var en lille pacifistisk protestgruppe, organiseret af søskendeparret Sophie og Hans Scholl og deres professor ved universitetet, Kurt Huber. Gruppen distribuerede flyveblade med opfordringer til at fordømme nazisterne og protestere mod mordet på jøder. Gruppen blev pågrebet af sikkerhedspolitiet, og

medlemmerne af »Den Hvide Rose« blev henrettet. Sophie Scholl og *Traudl Junge, filmens hovedperson, blev født det samme år.

Sovjetisk krigsfangenskab: I løbet af krigen mod Sovjetunionen endte ca. 1,7 millioner tyske soldater i sovjetisk krigsfangenskab. Delvis som svar på nazisternes grusomme behandling af sovjetiske krigsfanger, levede de tyske krigsfanger ofte under umenneskelige forhold. Mange tyske soldater frygtede de sovjetiske krigsfangelejre så meget, at de hellere ville dø i kamp eller ved selvmord end overgive sig. Lejrene lå i det iskolde Sibirien, hvor krigsfangerne ofte sultede og blev udsat for tæsk og anden mishandling. Af de 1,7 millioner var halvdelen omkommet ved krigen afslutning. Mange overlevende blev først frigivet i 1955, efter mere end ti års krigsfangenskab.

SS: Forkortelse for det tyske ord *Schutzstaffel* ("beskyttelsesgruppe"). SS blev oprettet i 1925 og udgjorde en særlig nazistisk elite- og terrororganisation. SS var inddelt i flere forskellige enheder, heriblandt den hemmelige sikkerheds- og efterretningstjeneste og Hitlers personlige livvagter. SS fik i 1939 ansvaret for "den endelige løsning af jødespørgsmålet", dvs. nazisternes udryddelse af jøderne, og herefter stod SS for driften af de nazistiske koncentrations- og udryddelseslejre. *Heinrich Himmler var øverstkommanderende for SS.

Versailles-traktaten: Fredsaftale der blev pålagt Tyskland i forbindelse med afslutningen af Første Verdenskrig. Traktaten fastslog blandt andet Tysklands ansvar for krigen udbrud, pålagde landet en enorm krigsskadeerstatning, generel afmilitarisering, nedrustning samt afståelse af landområder og indflydelse i kolonierne. Af mange tyskere blev traktaten anset for at være en ydmygelse af Tyskland, og Hitler benyttede denne udbredte afvisning af traktaten til at mobilisere befolkningens støtte i sin aggressive stormagtspolitik.

Værnemagt: (på tysk *Wehrmacht*). Den samlede betegnelse for den tyske krigsmaskine. Værnemagten var inddelt i tre værn: Hær, krigsmarine og luftvåben. Det anslås at ca. 17 millioner tyskere mellem 1939 og 1945 havde været en del af værnemagten. Mange tyske soldater var indblandet i omfattende krigsforbrydelser på Balkan og i Sovjetunionen.

15. Forslag til yderligere materiale

Her er en række forslag til supplerende materiale til og om filmen, *Anden Verdenskrig* og Holocaust. Forslagene er opdelt efter emner: Filmen *Der Untergang*, Adolf Hitler og filmens øvrige personer, *Anden Verdenskrig*, nazisme, Holocaust og folkedrab samt Nürnberg-processerne. Meget materiale dækker en række forskellige temaer. Af samme grund kan enkelte henvisninger forekomme flere gange.

Der Untergang

Hjemmesider:

www.deruntergang-special.film.de

Filmens officielle hjemmeside med introduktion til filmen og resumé, pressens og Tysklands reaktioner på filmen samt anmeldelser. Det er endvidere muligt at hente et 50-siders undervisningsmateriale, der belyser flere forskellige sider af filmen og det nazistiske Tyskland, blandt andet historie, kunst og etik. Tysk på A- og B-niveau på ungdomsuddannelserne.

www.der-untergang.de

En meget udførlig hjemmeside om filmen med tidstavler, korte biografier over Hitler og Eva Braun, persongalleri, kort over bunkeren, historiske kilder samt interviews med instruktør og skuespillere. Tysk på ungdomsuddannelserne. En mindre detaljeret udgave af hjemmesiden på engelsk findes på, www.the-downfall.com.

<http://www.emu.dk/sem/fag/tys/>

På tysksiderne for seminarielærere og lærerstuderende findes links til tyske sider om *Der Untergang*, derunder filmanmeldelser, klummer og nationale og internationale reaktioner på filmen. Tysk på A- og B-niveau på ungdomsuddannelserne.

<http://www.faz.net/s/Rub117C535CDF414415BB243B181B8B60AE/Doc~EA44C6229AEC541A8B47DC975A8269D7D~ATpl~Ecommon~Spezial.html>

Anmeldelser af *Der Untergang* og *Speer und er* samt interviews, artikler, korte biografier og reaktioner på filmene. Tysk på A- og B-niveau på ungdomsuddannelserne.

<http://www.pluralist.dk/aestetik/sta009.htm>

Artikel af Carsten Stage: *Må man vise et monster som et menneske?*, bragt i fra *Kristeligt Dagblad* 03.11.2004. Om *Der Untergang* og de reaktioner, den har afstedkommet i Tyskland, i kraft af dens forsøg på at bryde med den sædvanlige, dæmoniserende fremstilling af Hitler.

Bøger:

Fest, Joachim: *Ragnarok. Hitler og det Tredje Riges Undergang*. Gyldendal 2003, 204 sider. Bogen som filmen *Der Untergang* er baseret på. Den er lettilgængelig og ikke forbeholdt faghistorikere.

Fest, Joachim & Eichinger, Bernd: *Der Untergang. Das Filmbuch*. 2004.

Bogen om *Der Untergang* med blandt andet drejebogen af hele filmen på tysk samt mange spændende interviews og artikler om filmens skuespillere og portrættingen af Hitler på film. Tysk på A-niveau på ungdomsuddannelserne.

Artikler:

Andersen, Ann Lind: *Et menneskeligt monster*. Anmeldelse i *Berlingske Tidende*, 11.03.2005. Anmeldelsen handler om det kontroversielle i at skildre Hitler som en mand, og ikke blot som en ensidig papfigur af sindssyg ondskab. Anmelderen mener dog, at kritikken af, at det skulle være farligt at vise Hitler som menneske, er forfejlet i dette tilfælde.

Dachs, Heidi: *Var Hitler virkelig et menneske? Der er grænser for hvem der skal mindes i Tyskland*. Artikel fra *Kristeligt Dagblad*, 16.11.2004.

Unge i Tyskland ønsker at kende den dystre og undertrykte fortid under Adolf Hitler og nazismen. Det har skabt efterspørgsel på historiske film, bøger og vidneskildringer om nazitiden. Det har ligeledes udløst en debat om forskellige måder at erindre fortiden på, som denne artikel bidrager til.

Eiseng, Jesper: *Arven i det tyske blod*. Artikel i *Berlingske Tidende*, 11.03.2005.

Interview med instruktøren Oliver Hirschbiegel, der mener, at Holocaust kun kunne være orkestret af tyskerne, og at "det" stadig flyder i tyskernes blod. Han fortæller hvorfor det er vigtigt, og en historiske nødvendighed, at filmen er lavet nu, og at den er lavet af netop tyskere og ikke af for eksempel amerikanere.

Goldhagen, Daniel Jonah: *Ondskabens Symbol*. Kronik i *Information*, 27.12.1999.

Om udgravningen af førerbunkeren i 1998. Forfatteren mener, at førerbunkeren bør blive åbnet for offentligheden – også nynazister – som et symbol på ondskab.

Hansen, Claes Kastholm: *Den menneskelige Hitler*. Kronik i *Berlingske Tidende*, 11.03.2005.

Kastholm Hansen filosoferer over de tyske biografgængeres tanker og reaktioner på filmen. Han forestiller sig, hvordan det må være for berlinerne at gå ud i Berlins gader bagefter, hvor Undergangen udspillede sig 60 år tidligere. Han mener, at hvis man nægter at skildre Hitler som menneske, så undgår man at beskæftige sig med de forhold, der begunstiger det ondes udfoldelse; men nu er tabuet brudt. Indsigt betyder ikke accept.

Høy, Ulrik: *Undergang*. Anmeldelse i *Weekend Avisen*, 11.-17.03.2005.

Høy kritiserer filmen for at mangle nuancering og en bredere historisk sammenhæng. Han mener, at filmens fokus er for snævert, og at den er ude af proportion og balance i og med, at den kun viser det tyske folks lidelser, og ikke de lidelser som Naziregimet påførte verden 1933-1945.

Kuttner, Michael: *Tyske filmfolk tager livtag med Hitler*. Artikel i *Berlingske Tidende*, 25.08.2005.

I udlandet mødes unge tyskere stadig med et "Heil Hitler" og må ofte forklare sig, selvom Tyskland nu i mange år har arbejdet på, at gøre op med sin fortid. Artiklen fortæller desuden, hvor svært det var følelsesmæssigt for det tyske filmhold at gennemføre

indspilningerne til filmen, og hvordan filmen kan være første kapitel i en mere moderne historieopfattelse i Tyskland.

Larsen, Niels Lind Larsen: *Manden der skal dø*. Anmeldelse i *Jyllands Posten*, 11.03.2003. Selvom Hitler gøres til et menneske, mener anmelderen ikke, at der deri ligger en undskyldning i portrættet, og samtidig er der heller ingen trang til at dæmonisere.

Møller, Hans Jørgen: *Hitler var kun et menneske*. Artikel i *Politiken*, 09.03.2005. Interview med instruktøren Oliver Hirschbiegel om hans begrundelser for at lave filmen og om reaktionerne bagefter. Hirschbiegel forklarer, hvorfor han valgte ikke at vise Hitlers selvmord, og fortæller om de vigtige virkninger som filmen har fået for både den ældre og yngre generation af tyskere.

Weper, Torsten: *Frygten for en ynkelig Hitler*. Artikel i *Information*, 09.03.2005. Artiklen stiller en række spørgsmål, såsom: bliver Hitler farligere af at få menneskelige træk? Har Hitler ret til at være menneske? Hvad sker der med vores opfattelse af ham, hvis vi slipper ham ud af den primære rolle som despot og massemand? Artiklen svarer ikke direkte på spørgsmålene men referer til en del udenlandske, deriblandt tyske, aviser, der stillede sig meget kritisk overfor filmen.

Wivel, Peter: *Tolv dage før selvmord*. Artikel fra *Politiken*, 18.09.2004. Rapport fra premieren i Berlin på *Der Untergang* – rapporten er en blanding af en anmeldelse og en refleksion over andre mediers reaktion på filmen.

Film:

De Concini, Ennio: *Hitler: The last ten days*. UK 1973. 104 min. Farver.

Schaefer, George: *The bunker*. USA 1981. 104 min. Farver.

To klassiske film, der begge viser Hitlers og krigens sidste dage i bunkeren i Berlin. Filmenes portrættering af Hitler kan oplagt sammenlignes med *Der Untergang*. Man kan læse mere om disse og andre filmatiseringer af Hitler i Joachim Fests og Bernd Eichingers *Der Untergang*. *Das Filmbuch* side 405-427.

De Geer, Carl Johan: *Mormor, Hitler og Mig*. Sverige 2001, 17 min.

Svensk dokumentarfilm om instruktøren, der forsøger at forene sin kærlighed til mormoren med sin foragt for hendes nazistiske overbevisning. Filmen sætter fokus på spørgsmålet, om man bør og kan se sin fjende som et menneske. Til ungdomsuddannelserne. Læs mere om filmen og få forslag til arbejdsspørgsmål og analysemuligheder på:

http://www.dr.dk/undervisning/kortfilm/index.asp?pageID=2003_1/indhold08&menuID=m_0

Hitler

Bøger:

Harris, Nathaniel: *Hitlers storhed og fald*. 56 sider. Flachs 2004.

Om hvordan Hitlers samtidige oplevede ham og det tyske samfund i tiden op til og under Anden Verdenskrig. Indeholder førstehånds historiske beretninger, samtidige fotos, tidslinje, ordliste og stikord. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Taylor, David: *Adolf Hitler*. 64 sider, ill. Flachs 2002.

Om Hitler, hans samtid og hans betydning for verdenshistorien. En biografi understøttet af kort og fotos, førstehåndskilder, litteraturliste og internetsider samt detaljeret tidslinje, ordforklaring og stikordsregister. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Film:

Fest, Joachim & Herrendoerfer, Christian: *Hitler - en karriere*. VHS. 1 kassette, sort/hvid og farve. Eurovideo 1994.

En nærgående fremstilling af den tid, det land og den psykologi, der gjorde en Hitler mulig. Til andet- og tredjeårsstuderende på ungdomsuddannelserne. Kan fås på enkelte folkebiblioteker.

Filmens øvrige personer

Hjemmesider:

<http://motlc.wiesenthal.com/pages/>

På Simon Wiesenthal Centerets hjemmeside findes en lang række korte biografier over væsentlige personer blandt nazistiske og militære ledere samt vigtige personer blandt *de Allierede. Engelsk på ungdomsuddannelserne.

<http://www.shoa.de/content/category/8/102/92/>

En række biografier over fremtrædende nazister med henvisninger til yderligere oplysninger. Tysk A- og B-niveau på ungdomsuddannelserne.

<http://www.dhm.de/lemo/home.html>

En flot og lettilgængelig online udstilling om moderne tysk historie. Herfra er der massevis af artikler om Anden Verdenskrig og Holocaust samt biografier over en lang række betydningsfulde skikkelser. Til tysk på ungdomsuddannelserne.

http://www.wdr.de/tv/fernsehfilm/0320_filmausgabe.phtml?id=726#facts

Den tyske instruktør Heinrich Berloer færdiggjorde i 2004 en tv-produktion i 3 dele om Albert Speer, *Speer und er*. Speer er en omdiskuteret skikkelse i tysk historie, og med serien forsøger Berloer at gøre op med en række forestillinger om Speers rolle i det nazistiske Tyskland. Den vil blive vist på tysk fjernsyn i maj 2005. Hjemmesiden og filmen kræver begge tysk på A-niveau.

Bøger:

Junge, Traudl: *Til den bitre ende. Hitlers sekretær fortæller om sit liv*. Lindhardt & Ringhof 2003.

Traudl Junge blev i en alder af 22 år sekretær for Adolf Hitler fra 1942 og frem til hans død. Som sekretær fik hun indblik i Hitlers person, blandt andet gennem breve og hans private og politiske testamente, som hun renskrev. Hun tilbragte i lighed med Hitler de sidste dage af krigen i bunkeren i Berlin. Kan benyttes i både de ældste klasser i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne.

Knopp, Guido: *Hitlers hjælpere*. Schönberg 1997. 291 sider.

Portræt af de seks af Hitlers rådgivere, der var tættest på ham: Goebbels, Göring, Hess, Speer, Himmler og Dönitz. Kan benyttes i både de ældste klasser i folkeskolen og på ungdomsuddannelserne.

Speer, Albert: *Erindringer: erindringer 1933-45*. Schönbergs forlag, 3. oplag, 2004. Albert Speers (1905-1981) erindringer fra 1933 til 1945 om hans tilslutning til nazismen som Hitlers arkitekt og om hans rolle under Anden Verdenskrig som rustningsminister. Til ungdomsuddannelserne.

Film:

Rothemund, Marc: *Sophie Scholl – die letzten Tage*. Tyskland 2005. 117 min. Farver. Sophie Scholl var aktiv i den anti-nazistiske modstandsgruppe Den Hvide Rose i Tyskland under krigen. Hun blev henrettet i 1943 i en alder af 21 år. Filmen, der vandt to sølvbjørne ved Berlinale 2005, skildrer Sophie Scholls sidste dage i fangenskab.

Schmiderer, Othmar: *Hitlers sekretær*. Tyskland 2003. 90 min.

Dokumentarfilm. I en række interviews fortæller den 81-årige Traudl Junge om sine oplevelser i nazismens tjeneste. Hun taler, direkte til kameraet, tynget af sin egen ungdomsnaivitet, men også stadig grebet af tiden i Hitlers hovedkvarter og med delte følelser for mennesket Hitler. Dokumentarfilmen danner blandt andet basis for *Der Untergang*.

Anden Verdenskrig

Hjemmesider:

<http://www.dfi.dk/dfi/undervisning/andenverdenskrig/>

Dansk Filminstitut har samlet film og undervisningsmateriale om Anden Verdenskrig til historieundervisningen på ungdomsuddannelserne. Udover adskillige kortfilm er her også henvisninger til supplerende materiale og forslag til undervisningsforløb i folkeskolens ældste klasser.

<http://www.bbc.co.uk/history/war/wwtwo/>

Omfattende hjemmeside om Anden Verdenskrig med mange links til videre læsning om Holocaust, krigens hovedpersoner, vigtige slag m.m. Med kort, tidslinjer og billedgallerier. Engelsk på A-niveau.

<http://www.dhm.de/lemo/home.html>

En flot og lettilgængelig online udstilling om moderne tysk historie. Herfra er der adskillige artikler om Anden Verdenskrig og Holocaust, biografier over en lang række betydningsfulde skikkelser, skriftlige kilder og billedkilder. Tysk på ungdomsuddannelserne.

<http://www.befrielsen1945.dk>

Undervisningsministeriets hjemmeside om Danmark under besættelsen. Siden er inddelt i 6 temaer om blandt andet samarbejde og modstand, hverdagen og befrielsen. Siden indeholder desuden videoklip og lydclip fra dengang, fotos og undervisningsmateriale til folkeskolen og ungdomsuddannelserne.

Bøger:

Beavor, Anthony: *Berlin – Faldet 1945*. Borgen 2003. 544 sider.

En omfattende beretning om slaget om Berlin, der både behandler den berlinske civilbefolknings kår og de sovjetiske og tyske overvejelser bag slaget. Til de ældste årgange på ungdomsuddannelserne.

Frederiksen, Peter: *Danmark besat og befriet: fremstilling og kilder til belysning af Danmarks historie fra 1930'erne til 1949*. Systime 2000. 192 sider, ill.

Kildesamling med kilder til Danmarks historie før, under og efter besættelsen med fokus på både dansk nazisme og modstand. Til historieundervisningen på ungdomsuddannelserne.

Jørgensen, Rasmus: *Anden Verdenskrig dag for dag*. København 2004, 255 sider.

Som titlen antyder, er der tale om et opslagsværk, hvor man nemt kan danne sig et overblik over faktuelle begivenheder, men som i sagens natur må give afkald på mange nuancer. Er især nyttig som støtte til læsningen af smallere værker om krigen. Til ungdomsuddannelserne.

Kirchhoff, Hans (red.): *Den 2. Verdenskrig*. Gyldendal 1995, 2 bind, ill., tavler i farver.

1. bind dækker perioden 1918-1941 med fokus på nazismens fremkomst og krigens indledende faser. 2. bind dækker perioden 1941-45 og har fokus på *de Allierede og modstanden mod nazismen med gennemgang af de væsentligste militære udviklinger. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Ross, Stewart: *Anden Verdenskrig*. Horsens 1997. 78 sider, ill.

Gennemgang af krigens globale forløb og analyse af følgevirkningerne. Med ordforklaring og tidslinie 1917-1997. Til de ældste klasser i folkeskolerne.

Artikler:

Bock, Silke: *Det pirrer stadig i det åbne sår*. Artikel i *Politiken*, 09.03.2005.

Interview med filosof Ole Thyssen om vores moralske komplekser i forhold til besættelsestiden. Danskerne stod overfor en række moralske valg, og historien om vores opførsel under krigen er en del af den erfaringskreds, hvorfra vi henter vores moralske paradigmer. Han forklarer, hvordan vores opfattelser af *Nationen* stadig er en stor del af vores selvforståelse.

Film:

Søe, Jeppe: *Europa i Flamme*. Danmarks Radio 2004, sæt m. 9 VHS / dvd. Sort/hvid. 770 min.

I dette sæt er der samlet autentiske dokumentarfilm fra hele verden, der belyser og dokumenterer mange aspekter af Anden Verdenskrig. Med sættet følger også en dokumentarfilm, der belyser Hitlers sidste dage. Kan benyttes i både folkeskolens ældste klasser og på ungdomsuddannelserne.

Nazisme

Hjemmesider:

<http://www.leksikon.org/art.php?n=1824>

Kort gennemgang af nazismen og dens udvikling i Tyskland i 1920erne og -30erne med links til uddybelse af begreber som fascisme og antisemitisme samt Anden Verdenskrig. Til første- og andetårsstuderende på ungdomsuddannelserne.

<http://www.facinghistorycampus.org/campus/weimar.nsf/Welcome?OpenForm>

Engelsksproget hjemmeside om Tyskland 1919-33. Siden sigter mod at give den studerende et overblik over de begivenheder, der førte frem til Hitlers magtovertagelse i 1933 og folkedrabene på jøderne. Der findes sider for både elever og lærere. Nogle tekster er ledsaget af arbejdsopgaver. Engelsk på A- og B-niveau.

Bøger:

Frederiksen, Peter: *Det tredje rige. Fællesskab og forbrydelse. Tysklands historie 1945-45.* Systime 1998. 238 sider.

Lettilgængelig fremstilling af nazismens historie på baggrund af det tyske kejserriges og Weimarrepublikkens historie. Til ungdomsuddannelserne.

Smith, Torben: *Nazisme - og nynazisme.* København, 1996. 112 sider, ill.

Belysning af nazismen i Tyskland med fokus på nazismens rødder i det 19. århundrede og i Weimarrepublikken samt perioden 1933-1945. Desuden om nynazismen efter den tyske genforening. Til ungdomsuddannelserne.

Witte, Mikael: *Nazisme.* Haslev 1999. 160 sider, ill. Fås med 24-siders opgavehæfte.

Om nazismen i 1920-30ernes Tyskland, hvad nazismen udspringer af og hvad den fører til. Perspektiverer til og sammenligner med nazismen i nutiden. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Woolf, Alex: *Nazityskland.* 64 sider, ill. Flachs 2004.

Om nazismens fremkomst i Tyskland og livet i Tyskland i 1930erne og -40erne. Sætter fokus på 'almindelige' tyskeres støtte til eller modstand mod nazistpartiet. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Holocaust

Hjemmesider:

www.holocaust-uddannelse.dk

Den mest udførlige danske undervisningsside om Holocaust for ungdomsuddannelserne. Indeholder mange forslag til undervisningsforløb og opgaveforslag, tests, tidslinjer, biografier m.m. Har en linkside med henvisninger til et væld af relevante hjemmesider.

www.ushmm.org

Det amerikanske Holocaust Memorial Museums hjemmeside. Med historisk oversigt over Holocaust og det nazistiske Tyskland, et Holocaust-leksikon, vidneudsagn samt arbejdsopgaver. På hjemmesiden er der kommenterede forslag til yderligere materiale om

en lang række emner såsom kirkens rolle, ghettoer og modstandsbevægelser. Engelsk på A-niveau.

www.yadvashem.org.il

Det israelske Holocaust Museums hjemmeside. Her findes forslag til undervisning, Holocausts historie, database over de jødiske ofre, liste over 'Righteous Among the Nations', blandt andet Danmarks rolle i redningen af de danske jøder, mm.

<http://www.dfi.dk/dfi/undervisning/holocaust/>

Dansk Filminstitut har samlet film og undervisningsmateriale om Holocaust til historieundervisningen på ungdomsuddannelserne. Udover adskillige kortfilm er her også henvisninger til supplerende materiale og forslag til undervisningsforløb. Her er blandt andet et meget interessant afsnit om brugen af og problemer med film som historieformidling.

<http://www.pbs.org/auschwitz/>

Den amerikanske tv-station PBS har i anledning af 60-årsdagen for befrielsen af Auschwitz produceret serien *Auschwitz: Inside the Nazi State*, en seks timer lang produktion om Anden Verdenskrig og Holocaust og Auschwitz' betydning dengang og i dag. På denne hjemmeside er der, udover adskillige interviews, essays og vidneberetninger, også kort, tidslinjer, korte biografier og masser af undervisningsforslag til engelsk på ungdomsuddannelserne. Der er ligeledes anvisninger til, hvor selve serien kan findes.

<http://motlc.wiesenthal.org/>

Simon Wiesenthal Centerets hjemmeside med omfattende undervisningsdel, lærersider, kilde-samlinger, biografier, tidslinjer m.m. Engelsk på ungdomsuddannelserne.

www.historie-nu.dk

Dansk online historie-tidsskrift, der blandt andet har en række artikler om danske jøders kår under krigen og om Holocaust og Holocaust-erindring, udgivet i forbindelse med Auschwitz-dagen. Til de ældste årgange på ungdomsuddannelserne.

<http://www.dhm.de/lemo/home.html>

En flot og lettilgængelig online udstilling om moderne tysk historie. Herfra er der mange af artikler om Anden Verdenskrig og Holocaust, biografier over en lang række betydningsfulde skikkelser, skriftlige kilder og billedkilder. Til tysk på ungdomsuddannelserne.

Bøger:

Blum, Jacques & Bøggild, Eva: *Auschwitz. En introduktion*. Lindhardt og Ringhof, 2004. 163 sider.

Bogen fokuserer i høj grad på fangernes vilkår i lejren og leverer med en 50 siders lang tidslinje et udførligt overblik over lejrens historie og en påmindelse om den enkelte fanges skæbne. Til de ældste årgange på ungdomsuddannelserne.

Jensen, Nils Aage: *Holocaust: nazismens folkedrab*, redigeret af Niels Holm Svendsen, Gyldendal Uddannelse, 2001. 84 sider.

Med tilhørende videofilm. Om jødernes stilling i Tyskland før og under nazismen. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Lammers, Karl Christian: *Vejen til Auschwitz. Det nazistiske Tysklands mord på Europas jøder.* Gyldendal Uddannelse, 2000.

Med fokus på den udvikling og den politik, der resulterede i folkedrab. Indeholder samtidigt kildemateriale, breve, dagbøger og officielt materiale. Til ungdomsuddannelserne.

Levy, Pat: *Holocaust.* Holte, 2003.

Baggrunden for jødeforfølgelser og Holocaust i Tyskland og Europa fra 1933-45. Befolkningens viden om Holocaust og muligheder for at forhindre forfølgelserne samt betydningen af begivenhederne i vor tid. Til de ældste klasser i folkeskolen.

Smith, Peter Langwithz: *Auschwitz.* Gyldendal 2004, 448 sider.

Bogen er den første samlede fremstilling af Auschwitz på dansk og beretter nøgternt og omfattende om lejrens forskellige funktioner og aspekter. Bogen er skrevet i formidlingsøjemed og svarer til de ældste årgange på ungdomsuddannelserne.

Film:

Resnais, Alain: *Nat og Tåge.* Frankrig 1956. VHS. 31 min. Farver og sort/hvid.

Dokumentariske optagelser af koncentrationslejrene i sort/hvid blandes med nutidens ruiner i farver og giver en stærk oplevelse af livet i de nazistiske koncentrationslejre. Kan benyttes i både folkeskolens ældste klasser og på ungdomsuddannelserne.

Folkedrab

Hjemmesider:

www.folkedrab.dk og
www.folkedrab.dk/UNG

Afdelingen for Holocaust- og Folkedrabsstudiers undervisningssider for henholdsvis ungdomsuddannelserne og folkeskolen. Siden for ungdomsuddannelserne giver en god oversigt over det 20. århundredes folkedrab og behandler særskilte emner og problematikker, eksempelvis 'gerningsmænd' og 'tilskuer eller beskytter'. Siden for folkeskolen er ligeledes opdelt tematisk og har mange gode links, undervisningsforslag og blandt andet en ordbog med forklaringer til de mest brugte begreber. På siderne kan også findes en række fjernsyns- og radioindslag fra Danmarks Radios klipsamling relateret til Holocaust og andre folkedrab.

www.27-1.dk

Hvert år den 27. januar afholdes Auschwitz-dag som en mærkedag for folkedrab og ofre for massedrab. Dagens officielle hjemmeside oplyser om årets tema og begivenheder i forbindelse med dagen.

www.folkedrab.undervisningsavisen.dk

Et samarbejde mellem Politiken og Gyldendals Forlag er mundet ud i denne hjemmeside om folkedrab generelt og Holocaust især. Opgaver opdelt efter sværhedsgrad. Gode links og forslag til bøger og film til unge i både folkeskolens ældste klasser og på ungdomsudd.

www.shoa.de

Tysksproget undervisningsside. Indeholder bl. a. oversigt med links til korte biografier over personer med betydning for Anden Verdenskrig og en kort artikel om krigens sidste dage, slaget om Berlin og forslag til yderligere materiale. Tysk på ungdomsuddannelserne.

www.historie-nu.dk/ondskab.htm

Dansk online historietidsskrift. Som optakt til markeringen af 60-årsdagen for befrielsen af Auschwitz bragtes en række artikler med temaet 'Ondskab', belyser forskellige aspekter af Holocaust og folkedrabene i Rwanda, Cambodja og på Balkan. Til de ældste årgange på ungdomsuddannelserne.

Nürnberg-processerne

Hjemmesider:

<http://www.yale.edu/lawweb/avalon/imt/imt.htm>

Avalon-projektet, sponsoreret af Yale Universitet, har gjort en lang række dokumenter og vidneudsagn fra Nürnberg-processerne tilgængelige på Internettet. Vidneudsagn og anklageskrifter kan være interessante indslag i undervisningen. Engelsk på A- og B-niveau på ungdoms-uddannelserne.

<http://www.spiegel.de/sptv/themenabend/0,1518,151240,00.html>

Introduktion til Nürnberg-processerne, korte biografier over de anklagede og links til artikler om krigen og Det Tredje Rige. Tysk på A- og B-niveau på ungdomsuddannelserne.

<http://www.bz.nuernberg.de/bzshop/publikationen/nproz/nproz.html>

Gennemgang af retssagerne og processerne, der ledte frem til dem, letlæste forklaringer af de forskellige anklagepunkter og en række skriftlige kilder. Siden består mest af tekst og er til A- og B-niveau tysk på ungdomsuddannelserne.

http://de.wikipedia.org/wiki/N%C3%BCrnberger_Prozesse

Korte, overskuelige indføringer i Nürnberg-processerne, bl. a. anklagepunkter, biografier over de hovedanklagede og de anklagede fra diverse organisationer m.m. Nyttig som støtte til gennemgangen af enkelte temaer fra retssagerne. Til tysk på ungdomsudd.

<http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/nuremberg/nuremberg.htm>

Overskuelig og meget udførlig side med artikler om de hovedanklagede ved den første proces og de efterfølgende retssager mod organisationer, firmaer m.m. Tidslinje, kilder og afskrifter af vidneudsagn og omfattende henvisninger. Engelsk på A- og B-niveau på ungdomsudd.

<http://www.courttv.com/archive/casefiles/nuremberg/>

Introduktion til historien og juraen bag Nürnberg-retssagerne, en lang række afskrifter af afhøringer og vidneudsagn samt interviews. Til A-niveau engelsk på ungdomsudd.

Bøger:

Jensen, Nils Aage: *Krigsforbrydelser: fra Nürnberg til Haag*. Gyldendal Uddannelse, København 2002. 68 sider, ill.

Om tiden efter krigens afslutning og opgøret med nazisternes krigsforbrydelser. Perspektiverer konsekvenserne af Nürnberg-processerne frem til vor tid med fokus på fremkomsten af menneskerettigheder m.m. Links til yderligere materiale. Til de ældste klasser i folkeskolen.